

I. Obecná charakteristika osvícenství

- osvícenství, *Aufklärung*, *Enlightenment*, *siècle des lumières*
- Slavná revoluce (1688) – Francouzská revoluce 1789
- důvěra v rozum – reforma vědění – cesta k vytvoření spravedlivé a racionálně řízené společnosti.

1. Programové hnutí

- relativně jednotný program bez ohledu na zemi
- v zásadě jednolitý kulturní proud, který se drží společného programu, jehož hlavní náplní je „šíření světla rozumu“.
- hlavní náplní programu: emancipace a výchova

2. Emancipační hnutí

- osvícenství usilovalo o sebeurčení člověka a jeho vysvobození ze zajetí pověr, předsudků a přežitých sociálních struktur
- odstranění předsudků a pověr
- emancipace od iracionálna = pouze racionální uvažování z lidí činí soběstačná, svéprávná a samostatná individua. Jedinci, kteří se nechávají vést něčím jiným, než je jejich vlastní rozum podle osvícenců přicházejí o svou autonomii a ocitají se ve stavu nesvéprávnosti.
- ne-emancipovanost = snadná podlehnutelnost ovládnání. Odtud i osvícenská teorie nadvlády: Lidé, kteří podléhají pověrám a předsudkům, jsou snadno manipulovatelní a ovladatelní. Despotismus je výsledkem zaostalosti
- světlo rozumu = vznik osvíceného věku

3. Pedagogické hnutí

- vzdělávání a výchova populace
- popularizace vědeckého poznání, encyklopedie a naučné slovníky, popularizační brožury (*Newtonianism for ladies*, 1737).
- budování školského systému, zavedení povinné školní docházky
- zakládání učených společností: národní akademie ale také lokální sdružení (čtenářské spolky)

4. „Století filosofů“

- nové chápání filosofie a úlohy filosofa ve společnosti
- de-privatizace filosofie, filosofie se stává módou
- kavárny, bankety, salóny
- *les philosophes* - všichni svobodomyšlní učenci, kteří jako svou hlavní zásadu razili důvěru v rozum

I. Kant: *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung (Odpověď na otázku: Co je to osvícenství)* (1784): „Osvícenství je vykročení člověka z jeho jím samým zaviněné nesvéprávnosti [*aus seiner selbst verschuldeten Unmündigkeit*]. Nesvéprávnost je neschopnost užívat svůj vlastní rozum bez cizího vedení. Tato nesvéprávnost je zaviněna námi samotnými, když její příčinou není nedostatek rozumu, ale nedostatek rozhodnosti a odvahy používat ho i bez cizího vedení. Sapere aude! Mějte odvahu používat svůj rozum!, je tedy heslem osvícenství.“¹

¹ I. Kant, „Odpověď na otázku: Co je to osvícenství“, *Filosofický časopis* 41 (1993), s. 381-394, zde s. 381.

5. Cíle a ideály osvícenství

- intelektuální, vzdělávací obrodu musí následovat také sociální reforma
- Osvícenci se pokoušeli nejprve na teoretické úrovni formulovat podmínky a předpoklady pro nastolení osvíceného věku. Později pak došlo k pokusům o skutečné nastolení racionálního společenského řádu a věku rozumu: vznik USA (T. Jefferson aj.), Franc. revoluce
 - úloha filosofie: formulovala podmínky a předpoklady pro nastolení osvíceného věku rozumu a pokoušela se o jejich naplnění.
 - a) negativně: vyvracení a delegitimizace starého, pověrečného a předsudečného
 - b) pozitivně: racionální alternativa vůči dosavadním koncepcím života, společnosti, světa a náboženství
 - filosofie usilovala o emancipaci v několika základních oblastech:
 - a) náboženská emancipace: antiklerikalismus, deismus
 - b) politická emancipace: společenská kritika + rozvíjení sociálně-filosofických teorií – přiroz. stav, spol. smlouva
 - c) emancipace poznání: popularizace, odmítnutí metafyziky, empirismus, proti systémům
 - d) emancipace od dosavadního obrazu světa: nová ontologie (materialismus) a nová filosofie přírody (vitalismus, protoevoluční myšlení)
 - e) historická emancipace: idea pokroku – historická emancipace lidstva k zářným zítřkům

6. Přehled dějin a proudů osvícenství:

Osvícenství se dá velmi zjednodušeně pro přehlednost rozčlenit do několika proudů, na základě chronologicko-geografických kritérií:

1) *Předchůdci*: Konec 17. století a první desetiletí 18. století. Z chronologického hlediska první vlnu osvícenského myšlení tvořili angličtí myslitelé, kteří byli označováni jako volnomyšlenkáři (*freethinkers*) a hlásili se k deismu. Všichni navazovali na Johna Locka, ale rozvíjeli jeho filosofii výrazně deistickým směrem : Jedná o tyto osobnosti : John Toland (1670-1722), Matthew Tindal (1657-1733) a Anthony Collins (1676-1729). Na kontinentu se mezi důležité předchůdce osvícenství počítají skeptik Pierre Bayle (1647-1706), Bernard de Fontenelle (1657-1757), ale také němečtí leibniziáni, zejména Christian Wolff (1679-1754) a jeho škola.

2) *Reformistické osvícenství*: (40.-60. léta 18. století). První skutečně osvícenská generace, jejíž úsilí se pro zjednodušení dá charakterizovat jako reformistické. Tito autoři usilovali o překonání náboženských pověr a fanatismu rozumovým náboženstvím (deismem); absolutistický systém chtěli nahradit monarchií konstituční anglického typu. Mnoho z nich se podílelo na psaní hesel do *Encyklopedie*. Práci na *Encyklopedii* zahájili její editoři Denis Diderot (1713-1784) a Jean le Rond D'Alembert (1717-1783) koncem 40. let. První svazek byl vydán v roce 1751, s různými přestávkami a problémy se pak pokračovalo až do roku 1765. Mezi tyto autory patřili Montesquieu, Voltaire (1694-1778), Condillac (1715-1780), Rousseau (1712-1778), La Mettrie (1709-1751) aj. Je třeba si uvědomit, že právě toto období bylo z hlediska dějin filosofie klíčové: Ve 40. a 50. letech byla zformulována většina osvícenských stanovisek, v tomto období také vyšly nejvýznamnější spisy osvícenské filosofie.

3) *Skotské osvícenství*: (50-90. léta 18. století). Na britských ostrovech se přibližně od 50. let objevuje fenomén označovaný jako tzv. skotské osvícenství: které se obvykle pojí s prosazováním myšlenky *common sense* (Francis Hutcheson, 1694-1746; Thomas Reid, 1710–1796), deismem (David Hume, 1711-1776) a ekonomickým, resp. sociologickým výkladem společenských vztahů (Adam Smith, 1723-1790; Adam Ferguson, 1723-1816).

4) Radikální osvícenství (zejména 2. polovina 18. století): Radikálové, kteří zastávali materialismus, často se hlásili k ateismu a politicky usilovali o republiky: sem patřili Helvétius (1715-1771), Holbach (1723-178), Condorcet (1743-1794), ideologové francouzské revoluce Danton (1759-1794) Robespierre (1758-1794)).

5) Reflexivní osvícenství (poslední desetiletí 18. století), které reaguje kriticky, ale i kreativně na samotné osvícenské myšlenky a ideály: začíná sice již u Rousseaua, který psal zejm. v 50.-60. letech, ale potom především Herder a Kant.

7. Bibliografická chronologie

1690 Locke, *Esej o lidském rozumu*

1690 Locke, *Dvě pojednání o vládě*

1696 Toland, *Christianity Not Mysterious*

1697 Bayle, *Historický a kritický slovník*

1703 Leibniz, *Nové eseje o lidském rozumu*

1710 Leibniz, *Theodicea*

1710 Berkeley, *Pojednání o principech lidského poznání*

1713 Berkeley, *Tři dialogy*

1713 Wolff, *Vernünfftige Gedanken...: Rozumné myšlenky o síle lidského rozumu*

1721 Montesquieu, *Perské listy*

1734 Voltaire, *Filosofické listy + Pojednání o metafyzice*

1735 Linné, *Systema naturae*

1738 Voltaire, *Základy Newtonovy filosofie*

1739 Hume, *Treatise*

1745 La Mettrie, *Histoire naturelle de l'âme*

1746 Condillac, *Traité des systèmes + Esej o původu lidského poznání*

1748 Hume, *Enquiry*

1748 Montesquieu, *Duch zákonů*

1748 La Mettrie, *Člověk stroj + Člověk rostlina*

1749 Buffon, *Histoire naturelle I-III*

1749 Diderot, *Listy slepých k ponaučení vidoucím*

- 1750** Rousseau, *Rozprava o vědách a uměních*
- 1750** Turgot, *Tableau philosophique des progrès successifs de l'esprit humain*
- 1751** 1. svazek *Encyklopedie* – D'Alembert: „Úvod k Encyklopedii“
- 1754** Diderot, *Myšlenky o výkladu přírody*
- 1755** Rousseau, *Rozprava o původu nerovnosti*
- 1758** Helvétius, *O duchu*
- 1759** Rousseau, *Společenská smlouva + Emil*
- 1764** Voltaire, *Filosofický slovník*
- 1770** Holbach, *Systém přírody*
- 1773** Holbach, *Společenský systém*
- 1776** Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*
- 1778** umírá Voltaire a Rousseau
- 1781** Kant, *KČR*
- 1784** Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*
- 1784** Kant, „Co je to osvěcenství“
- 1788** Kant, *KPR*
- 1790** Kant, *KS*
- 1794** Fichte, *Základy vědosloví*
- 1995** Condorcet, *Nástin historického obrazu pokroků lidského ducha*
- 1797** Schelling, *Ideje k filosofii přírody*

II. Základní charakteristiky osvícenské filosofie

1. Empirismus

- silná návaznost na J. Locka

2. Agnosticismus/skepticismus

- empirismus: poznání = vztahy idejí; neznáme podstatu věcí ani metafyzický řád světa
- poznání se omezuje na empirické uspořádání věcí a empiricky prokazatelné zákonitosti
- osvícenská víra v rozumu neznamenal víru v univerzální poznatelnost světa, víru v racionální vševědoucnost; víra v rozumu znamenala kromě jiného také pochopení hranic lidského rozumu (vyústění u Kanta);
 - vědomí hranic rozumu = znak intelektuální dospělosti
 - jiné chápání rozumu: Metafyzici 17. století chápali rozum jako rezervoár evidentních axiomů, vrozených poznatků a věčných pravd. Osvícenci chápou rozum jako operativní schopnost, která umožňuje odstraňování omylů či pověr a získávání poznatků.

3. Idea pokroku

- zdokonalování poznání v dějinách. To znamená a) a) poznání má stále větší rozsah, tj. známe stále více ze světa; b) jsme schopni uchopit základní principy věcí, resp. zákonitosti určující dění.
- Dějiny lidského vědění podle osvícenců směřují od partikulárních znalostí, které se týkaly individuálních jevů, k obecným poznatkům – principům a zákonům.
- aktuální poznání osvícenci neabsolutizovali jako definitivní (na rozdíl od např. Descarta či Spinozy) – místo toho chápali aktuální stav jako provizorní. V budoucnu mohou lidé dospět k ještě obecnějším nebo přesnějším principům.

4. Metoda analýzy

- není to moderní analytická metoda
- inspirace v newtonovské přírodovědě a jejím induktivním zaměřením
- hledání gravitačního zákona v dalších oblastech poznání
- raionalismus: dedukce z axiomů a principů x osvěcenství: od jevů k obecným principům
- osvícenci odmítají odvozovat jedinečné z obecného
- nejasnosti osvěcenského pojmu analýzy. Zdá se že sestává z těchto prvků: a) rozklad zkoumaného jevu (náboženství, státu, duše) na dílčí prvky, b) pátrání po pravidelnostech, jimiž se tyto prvky řídí, c) konečná formulace těchto pravidelností v podobě principů nebo zákonů.
- vždy jde o to najít za rozmanitostí partikulárního obecné schéma – jevy nejsou agregát, ale zákonitý systém

5. Odpor proti systémům

- racionalismus 17. století – budování metafyzických systémů - *esprit de système*
- osvěcenská filosofie byla 1) empirická, a proto odmítala spekulativní metafyziku; byla 2) agnostická: nejsme schopni poznat svět pomocí metafyzických kategorií – takový nárok je přemrštěný; byla 3) antisystémová: systémy jako „vězení rozumu“ – petrifikované soustavy vědění, které brání dalšímu pokroku;

6. Proti dogmatizaci

- vědomá nevědomost není překážkou pokroku
- omyly plynou částečně z neznalosti, ale hlavně z perverze rozumu: příliš brzké předjímání cíle, přílišný spěch rozumu, neboli docházení k závěrům dříve, než je možné je potvrdit + fixace závěrů
- Nejhorším nepřítelem poznání je tedy pro osvícence dogmatizace, nikoli pouhá nevědomost.
- nebezpečná je nevědomost, která se vydává za trvalou pravdu
- to se týká i víry: Pro osvícence není protipólem víry nevíra, ale pověra (*Glaube – Unglaube – Aberglaube*)
- dogmatizace znamená pro osvícence ustrnutí rozumu a nepřijatelné sebeokouzlení vlastními výtvoři – samolibý narcisismus rozumu

7. Eklektický vztah k tradici

- s výjimkou Kantovy filosofie osvícenství nepřineslo do filosofie téměř nic zásadně nového
- originalita : přenášení pojmů, metod a kategorií mezi obory a tematickými oblastmi (např. z epistemologie do filosofie dějin)
 - Hlavními inspiračními zdroji byli bezesporu Descartes, Locke a Leibniz
 - a) Descartes: vliv na metodologii, na analytickou metodu
 - b) Locke: empiristická epistemologie + genetická metoda, kterou Locke představil v *Eseji*: jak se z jednoduchého postupně utváří pozorovaná rozmanitost věcí: například jak se z prvotních počitků utváří plné vědomí; jak se z izolovaných individuí utváří občanská společnost; jak se z lidských emocí a tužeb vytváří náboženství; jak se z poznatků a vymožeností jednotlivých historických kultur vytváří moderní osvícená civilizace atp.
 - c) Leibniz: idea světa jako organické jednoty – svět není suma částí (agregát), ale organická jednota; atomistická a mechanistická ontologie dává jen mechanickou jednotu nedělitelných částic; monáda: dynamický celek, který v pásmu svého vědomí představuje jednotu v rozmanitosti: monáda zůstává stále se sebou identická, ale její dílčí stavy se ustavičně proměňují. Svět pak představuje harmonii všech monád: Monády nejsou jen posledními zlomky, nedělitelnými atomy světa – monády jsou ve svých percepcích vždy celým univerzem: tvoří jeho organickou jednotu
- osvícenci přejali vizi organicko-harmonického řádu věcí – zejména ve vitalistické filosofii přírody

III. Filosofie náboženství

1. Antiklerikalismus

- kořeny v renesančním humanismu, *Chvála bláznivosti*
- od počátku 17. století – občasné publikace textů radikálních vůči církvím, sektářství a fanatismu
- antiklerikalismus je obecně stanovisko, podle něž jsou církve autoritativní dogmatické instituce, které udržují lidi v nevědomosti, a díky tomu je ovládají.
- znaky deistického osvícenského antiklerikalismu:
 - 1) *hledání původu náboženství*: nevěřili v božský původ. Tři teorie původu náboženství:
 - euhemerismus (podle ant. učence Euheméra): víra v bohy vznikla v dávnověku z uctívání místních heroů a vladařů; „odkouzlení“ náboženství – projekce lokálních mocenských pořádků do sféry nadpřirozena
 - teorie strachu: první lidé se báli přírody, proto si vymysleli bohy, které začali uctívat; náboženství jako nutná fáze v celkovém pokroku lidského ducha
 - teorie kněžského podvodu: Náboženství je výmysl zlomyslných a líných kněží, kteří si vymysleli náboženství, aby mohli udržovat lidi v tupé odevzdanosti; „odkouzlený“ a „nečistý“ původ náboženství. Helvétius: „Nauka knězova i jeho chování dokazují jeho touhu po moci. Co chrání? Nevědomost. Proč? Protože nevědomec je lehkověrný, protože málo užívá svého rozumu, protože myslí podle jiných, protože je snadnou věcí ho oklamat a protože se dá napálit i nejhrubším sofismatem.“²
- celkově předpoklad úzkého vztahu mezi nevědomostí, mocí a náboženství: nevědomost = být ovládán mocí náboženství
- 2) *odsuzování církevní touhy po moci*: církev opustila původní ideál prostoty, lásky a chudoby – začala hromadit moc, majetek a privilegia

² C. A. Helvétius, *Výbor z díla*, přel. E. Čapek, Praha 1953, s. 146.

• 3) *odsuzování náboženské netolerance*: typickým projevem – náboženské války a upalování kacířů. Kupříkladu Holbach s neskrývanou jízlivostí připomíná, že „Bůh měl vždy zřejmé zalíbení pro opékané maso [...] Otec milosrdných si vždy rozhodně liboval v pečení na rožni.“³ Helvétius: „Každý katolický kněz musí vůbec být krutý, neboť již svým postavením je slabý, pokrytecký a zbabělý. Proto ve všech zemích, podrobených jeho moci, za všech dob prováděl to, co si jen může vymyslet nespravedlnost a krutost nejrafinovanější. Z náboženství, založeného k tomu, aby šířilo mírnost a lásku, učinil nástroj pronásledování a hubení; hnusný krví, prolitou při upálení kacíře, se ještě odvažuje sloužit mši a zvedat vražedné ruce k nebi...“⁴

• 4) *odsuzování náboženského fanatismu*: Fanatismus pro osvícence znamenal extrémní případ ztráty rozumové svéprávnosti, ztělesnění nerozumu. Rozum přirozeně vede ke snášenlivosti. Náboženská tolerance nebyla chápána jako laxnost vůči náboženským rozdílům: Aktivní racionální zbožnost bez předsudků, pověr a násilí. Cílem byl *pax fidei* – mír víry.

• 5) *odpor k teologii a křesť. morálce*: zatemnění původně jednoduché křesťanské víry teologickými systémy a spekulacemi; kněží záměrně vytvářejí co nejkomplikovanější náboženské soustavy, aby si díky tomu uchovali monopol na jejich výklad, a mohli tak odůvodnit vlastní existenci.

- antiklerikalismus většinou nevyústil v ateismus, až na výjimky Meslier, La Mettrie nebo Holbach.
- antiklerikalismus byl důležitý pro konstituci deismu: posiloval myšlenku náboženství, které se obejde bez církve
- nejlepší antikleriální dílo v češtině Jean Meslier (1664-1729), *Závěť* – 700 stran ostré kritiky církve.

³ P. H. D. Holbach, *Kapesní bohosloví čili Stručný slovník křesťanského náboženství*, přel. J. Ježek, Praha 1957, s. 89, 132.

⁴ Tamtéž, s. 148.

2. Počátky deismu

- teismus chápe Boha jako stvořitelské, suverénní jsoucní osobnosti. Podle teistů Bůh aktivně zasahuje do přírodního dění, do dějin a do lidských osudů (často v podobě zázraků).
- deismus: jediný Bůh, který se nachází mimo svět (tj. nejedná se o panteismus) + další rysy:
 - a) nedůvěra v nadpřirozené zjevení
 - b) skutečné náboženství je racionální náboženství – a takové náboženství se obejde bez pověr, iluzí a předsudků
 - c) podle deistů Bůh na počátku času stvořil svět, ale dál už se o něj nestará
 - původ v Anglii, hlavní představitelé:

John Toland (1670-1722): *Christianity Not Mysterious: A Treatise Shewing, That there is nothing in the Gospel Contrary to Reason, Nor Above It: And that no Christian Doctrine can be properly called A Mystery* (1696);
Letters to Serena (1704),
Pantheisticon (1720).

https://books.google.cz/books?id=fHhOAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

<http://www.phil.muni.cz/journals/index.php/profil/article/view/1589>

- Anthony Collins (1676-1729) *Essay concerning the Use of Reason in Propositions the Evidence whereof depends on Human Testimony* (1707); *Discourse of the Grounds and Reasons of the Christian Religion* (1724).
- Mathew Tindal (1657-1733): *Christianity as Old as the Creation; or, the Gospel a Republication of the Religion of Nature* (1730) – „bible deismu“. <https://books.google.cz/books?id=-aIOAAAIAAJ&printsec=frontcover&dq=tindal+christianity+creation&hl=cs&sa=X&ved=oahUKEwjQuL-GtMTSAhWrNJoKHYTEKAKcQ6AEIGzAA#v=onepage&q=tindal%20christianity%20creation&f=false>
- hlavní zdroj deismus – idea přirozeného náboženství

Přirozené náboženství

- Herbert z Cherbury (1583-1648), *De veritate* (1624)
- cílem bylo najít náboženskou pravdu, resp. pravdivé náboženství, čistě pomocí rozumu
- reakce na masivní partikularizaci křesťanství: masakry, Třicetiletá válka
- hledání společného náboženského jádra: nezávislého na historických a kulturních okolnostech. Vycházelo by totiž z jakéhosi univerzálního náboženského apriori, které mají všichni lidé ve svých srdcích.
 - světlo rozumu od Boha : obsahuje i virtuální základní náboženské pojmy
 - 5 apriorních náboženských pojmů – stopa Boha v naší mysli – poznáváme je rozumovou introspekci – nikoli na základě autority a tradice;
 - tyto pojmy obsahují ve více či méně jasné formě všechna náboženství (*consensus gentium*).
 - mimo církev není spása – ale církev je pro něj soubor idejí
 - přirozené vs. pozitivní náboženství: historická náboženství jako křesťanství, islám, judaismus.
 - přirozené náboženství není jen apriorní, tj. prvotní, epistemologicky, ono je prvotní také historicky. Je to náboženství prvních lidí z počátku dějin.
 - *pět pojmů přirozeného náboženství:*
 - a) *Existuje nejvyšší bytost – Bůh.*
 - b) *Tento Bůh musí být uctíván.*
 - c) *Ctnost a zbožnost jsou nejdůležitější částí náboženství.*
 - d) *Musíme litovat svých hříchů.* Proti predestinaci – pokáním může člověk uspokojit boží spravedlnost.
 - e) *Po tomto životě následuje odměna či trest.*
 - inkluzivní povaha přirozeného náboženství: chybí klíčové křesťanské pojmy, protože nejsou z rozumu, ale z jednoho partikulárního lokálního zjevení
 - je nutné vypracovat přírodopis (*naturalis historia*) přirozeného náboženství: za dílčími zvyky různých náboženství se skrývá přirozené náboženství

- člověk jako ušlechtilá bytost nadaná apriorními vlohami k rozumovému náboženství – ateismus je jen perverzní odchylka od lidské přirozenosti

3. Anglický deismus

- vliv karteziánské a newtonovské filosofie: Filosofie se měla v karteziánském duchu skládat z racionálně zdůvodněných soudů.
 - v počátcích deismu vůbec nešlo o zpochybňování existence Boha, ale o oddělení sféry racionálního vědění a zjeveného náboženství: o vytýčení hranic rozumu a hranic víry
 - postupně raní deisté převzali perspektivu přirozeného náboženství: obsah náboženství se má odvodit z rozumu, nikoli z nadpřirozeného zjevení
 - víru ve zjevení oslabil tzv. biblická kritika: Spinoza *Traktát politicko-theologický*; bibli psali obyčejní lidé, nikoli Bohem osvěcení proroci; výsledek: Bible není božím slovem, ale vyjádřením představ, nadějí a obav několika spisovatelů jednoho nepříliš významného národa z Blízkého Východu v době kolem roku 1000-500 před Kristem. Historizace křesťanství a náboženství vůbec.
 - Angličtí deisté – intelektualistický program: z náboženství odstranit všechno mysterijní, zázračné, nepochopitelné a učinit z něj racionální a srozumitelnou nauku.
 - Toland – na počátku dějiny: jednoduché přirozené náboženství; takové bylo i křesťanství – „bez tajemství“; pokažení původního Ježíšova učení
 - sofistikovnější verze teorie kněžského podvodu: Pozitivní náboženství jsou spíše výsledkem euhemerismu, antropomorfizace přírodních sil a také rozvoje prvotní astronomie (uctívání nebeských těles). Kněží toto náboženství nevymysleli, ale institucionalizovali, udržovali a vtělili do politiky a soc. opatření.
 - Kněží už nejsou bídáci, ale jen figury v obsáhlém sociálním, kulturním, politickém a historickém komplexu, který se označuje jako náboženství.
 - Náboženství jako sociální konstrukt, který se řídí vlastními zákonitostmi, jež určují vztahy mezi mocí, poslušností, ctností, zbožností, předsudky, výchovou, politikou, teologií, vzdělaností atd.

- jestliže je náboženství sociální fenomén, pak má také sociální dějiny – zkoumání důvodu historické setrvačnosti náboženství se záhadami, zázraky a pověrami
- elitářství anglického deismu: důvěřivý dav vs. intelektuální elita; existence rozumných a vzdělaných uchovatelů přirozeného náboženství v dějinách – deisté = dědicové této tradice = zednáři, iluináti – hodně zednářských lóží
- námitky: a) přehlíží se útěšná funkce náboženství; b) koncepce dějin náboženství je jen projekcí stávajícího stavu do minulosti

4. Vrcholný deismus (Francie)

- Voltaire, *Filosofické listy* (1734)
- dominantní náboženská pozice mezi intelektuály
- 1) Deismus vylučoval zázraky – svět je spočítatelný a ontologicky stabilní; nomologicky i energeticky autonomní
- 2) Deismus činil zbytečnou církev. Redukce náboženství na několik zřejmých pravd (podle vzoru přiroz. náboženství herberta z Cherbury). Místo slova Bůh se používalo „nejvyšší bytost“ – *l'Être suprême*.
- 3) Deismus umožňoval zdůvodnění náboženské a kulturní tolerance. Různá náboženství uctívají stejného boha, ale je mezi nimi hierarchie – šamanismus, polyteismus ... monoteistická náboženství... racionální náboženství: deismus. Dějiny náboženství – historický kruh od přirozeného k náboženství k moderní, racionální verzi přirozeného náboženství: deismu.
- 4) Deisté redukovali náboženství na morálku. O Bohu nemůžeme nic vědět, teologie nemá smysl. „Náboženství spočívá v několika pravdách, jimž máme věřit, a v malém počtu návodů, jak máme jednat.“⁵ Pro deisty náboženství poskytuje několik pravd o Nejvyšší bytosti, ale především obsahuje zásady ctnosti a dobrých mravů. V tom také spočívá jeho užitek – rozumná náboženská víra přispívá ke zlepšení mravů.

⁵ J. le Rond d'Alembert, *Výbor z díla*, přel. J. Veselý, Praha 1989, s. 43.

5. Lessing

- Gotthelf Ephraim Lessing (1729 – 1781).
- *Hamburská dramaturgie* (1767-69), kde se nachází i jeho klíčový estetický text *Laokoon* (1766)
- *Výchova lidského rodu*, 1780 – česky in *Tři filosofická pojednání* (2014)
- *Křesťanství rozumu - Das Christentum der Vernunft*
- zastánce deismu a přirozeného náboženství,
- uznává vhodnost pozitivních náboženství, ale tak jsou si rovnocenná
- 70. léta – Lessing publikuje *Apologie čili obrana rozumných ctitelů božích*, který po sobě zanechal zesnulý profesor Hermann Samuel Reimarus (1694-1768): deistické pozice + důsledná kritika bible.
 - obrovská nevole a asi největší filosoficko-teologická diskuse v Německu 18. století.
 - Reimarus popíral zjevení, zázraky zmíněné v SZ a NZ se nestaly, Ježíš byl jen člověk, který zemřel
 - Lessing reagoval na výtky pojednáním *Výchova lidského rodu*
 - argumentaci založil na staré představě Boha jako vychovatele-otce a lidstva-člověka jako žáka-dítěte.
 - počátek dějin: darované přirozené náboženství – zdeformování do polyteismu a modlářství – esta k pravému náboženství: ne jen cesta rozumu, ale také božího osvětlení a „pedagogického“ zásahu do dějin: Mojžíš vychovávající lidstvo
 - Bůh jako moudrý pedagog dal dítěti knihu prvouky, jakýsi přehled lidského poznání – bibli. Text bible je takový, aby mu rozumělo lidstvo dětského věku – je přizpůsoben chápavosti dětí – není to tedy pravda pravdoucí.
 - Ježíš vykupitel, ale učitel, který lidstvo přivyknul na myšlenku nesmrtelnosti a posmrtných trestů a odměn.
 - jen nezralé děti čtou bibli doslovně, naopak bylo součástí božího plánu, aby se děti vymanily z lidského věku, a začaly číst bibli kriticky jako vyprávění uzpůsobené dětem.
 - dějiny lidstva do tří stádií: dětství, pubertu-jinošství a dospělý věk. Vlastní dobu vnímal jako konec jinošství – a přichází dospělý věk. Dějiny tedy nesměřují ke konci světa a druhému příchodu Krista, ale místo toho přichází lepší budoucnost lidstva = mravní a racionální vyspělost.

6. Hume a filosofický konec deismu

- *Natural History of Religion* (1757). *Přirozené dějiny náboženství – Přírodopis náboženství*.
- empirické zpochybnění myšlenky přirozeného náboženství: cestopisy (Amerika, Asie) + antické popisy polyteistických náboženství
 - chybí evidence pro jakékoli vrozené náboženské elementy
 - Hume odmítá chronologický primát ušlechtilého přirozeného náboženství a jeho ctnostných mravů
 - Náboženství vznikala z lidských afektů – a to především z naděje a strachu.
 - „Nelze tudíž domýšleti se o nijaké vášni, že by působila na takoveto barbary, kromě obyčejných citů lidského života, jako jsou starostlivé usilování o štěstí, strach před budoucí bídou, hrůza před smrtí, mstviost, žádostivost potravy a jiných potřeb. Podléhajíce takovýmto nadějím a obavám, a hlavně pak obavám, zkoumají lidé zvědavě a se strachem běh příčin budoucích a probírají rozmanité a odporující si příhody života lidského“ (s. 12).
 - „Prvotné náboženství lidstva vzniká hlavně ze starostlivého strachu před událostmi budoucími; a jaké představy o neviditelných, neznámých mocnostech lidé budou si činiti, když budou trápeni mučnou nějakou úzkostí, lze si snadno pomyslet. Dostaví se všeliký obraz msty, přísnosti, krutosti a zloby a musí ještě zvýšiti zděšení a hrůzu, jež doléhají na ustrašeného nábožence. Když se hrůza již ducha zmocnila, čilá obrazotvornost ještě více rozmnožuje předměty bázně (...) duch chvály a velebení, jenž se nutně ve všech náboženstvích nalézá, jest následkem právě této hrůzy“ (s. 65).
 - afekty se objevuje i v údajně vyšších formách náboženství, které se tváří racionálně a systematicky. Křesťanský ušlechtilý Bůh je nakonec stejný tyran, jakým byli krutí a nevyzpytatelní bohové pohanů.
 - vznešená teologie skrývá afekty, které křesťan sdílí s primitivním barbaram
 - romantické představy filosofů o divoších, kteří žijí v souladu s přírodou
 - „Jaká to vznešená výsada lidského rozumu, dospěti ke vědomí o svrchované Bytosti a dovésti z viditelných děl přírody usouditi na princip tak velebný jako jest svrchovaný její Tvůrce ! Obraťte však peníz ten na ruby ! Prozkoumejte většinu národů a dob ! Proberte náboženské zásady, jež skutečně ve světě platily. Sotva uvěříte, že

jsou něčím jiným než horečnými sny chorých ; anebo spíše budete pokládati je za rozmarné choutky opic v lidské podobě než za vážná, důrazná, dogmatická tvrzení tvora, jenž honosí se jménem bytosti rozumné.“(s. 79)

V. Politická a sociální filosofie osvícenství

1. Praktická politická filosofie

Sociální kritika

- *philosophes* – kritikové stávajícího absolutického režimu; byli přesvědčeni, že přirozené světlo rozumu musí nemilosrdně zpranýřovat despotickou zvláštní monarchii, nezasloužená privilegia šlechty, intrikářství církve, lenost mnichů, vybírání daní a všechny formy nespravedlnosti: sociální, politickou i právní.
- dvě polohy:
 - a) aktivizace veřejného mínění adresnými texty: Voltaire a případ Jeana Calase, který byl 1762 popraven : *Pojednání o snášenlivosti napsané u příležitosti smrti Jana Calase (1763)*
 - b) literární fikce – romány Montesquieu, *Perské listy*, Diderot, *Jeptiška*, Voltairovy romány (mnoho)

Osvícen(sk)ý absolutismus

- politický paternalismus
- racionální absolutistický vládce, který mezi své nevzdělané a zaostalé poddané vnáší pokrokové ideály rozumu a spravedlnosti.
- dalekosáhlé reformy
- pruský král Friedrich II., rakouský císař Josef II., carevna Kateřina Veliká, švédský král Gustav III., španělský král Karel III. aj.
- reforma školství – povinná školní docházka; reforma soudnictví - standardizace právních norem a humanizace soudního systému; náboženské reformy – zavedení tolerance (překonání novověkého principu *cuius regio huius religio*); rušení klášterů a mnišských řádů; zlepšení obchodních pravidel, dopravních systémů, pošty atd.

- mnohé dobře zamýšlené reformy nebyly provedeny dobře; i ty dobré vyvolávaly odpor poddaných – silná centralizace
- po polovině 18. století vystřízlivění filosofů

2. Teoretická sociální filosofie

Přirozené právo

- přirozené právo vs. pozitivní právo
- původ u stoiků – „žít podle přírody“ (*convenienter naturae*)
- *formální* rysy ideje přirozeného práva:
 - a) přirozené právo představuje soubor norem, o nichž se předpokládá, že jsou univerzální a a priori; jejich autorem je Bůh.
 - b) osvěcenská víra v triádu: přirozené = rozumné = dobré. Přirozené právo je tak *ipso facto* rozumné (jako evidentní) a dobré (prospívá společnosti)
 - c) přirozené právo většinou mělo platit v přirozeném stavu; v občanském stavu po nastolení smlouvy platí pozitivní právo; právní teoretici chápali přirozený stav ahistoricky – jako abstraktní ideál, který nikdy neexistoval, ale představuje kontrastní fólii, která umožňuje přemýšlet o společnosti bez státu a jejich institucí
 - obsah přirozeného práva, tj. podoba jednotlivých zákonů – neshody: Hobbes vs. Locke, právníci Hugo Grotius (1583-1645) a Samuel Pufendorf (1632-1694).
 - Pufendorf: přirozený stav není válka; přirozená společenská (*socialitas*) – hluboký lidský pud *appetitus societatis*; přirozený stav nemůže lidem poskytnout štěstí a naplnění účelu své existence; spojení lidí do státu na základě společenských smluv: první smlouva (*pactum unionis virium*) spočívá v ustanovení společnosti, nastolení sociální koheze; druhá smlouva (*pactum subiectionis*): přenos moci na jediného suveréna, který také představuje sjednocení mnoha dílčích vůlí do jediné řídící nejvyšší vůle; tato smlouva podřizuje občany panovníkovi

Osvícenská utopie

- dobrý kontext k Rousseauovi – jeho pojetí přirozeného stavu a civilizace nebylo až tak originální
- Étienne-Gabriel Morelly *Code de la Nature (Zákoník přírody, 1755)*: náčrt komunistické společnosti; přirozený stav = idyla bez majetku, zájem o obecné blaho – nikoli vlastní; opuštění = vynález soukromého vlastnictví. Je totiž „téměř matematicky dokázáno“, že soukromé vlastnictví je původcem všeho společenského zla.⁶ Náprava = zrušení soukromého vlastnictví. Potom konečně vznikne společnost se zákonodárstvím, „které je ve shodě se záměry přírody“. Jeho základ tvoří tři posvátné zákony: zrušení soukromého vlastnictví, právo na práci a rozdělování podle zásluh o blaho celku.⁷
 - Gabriel Bonnot de Mably (1709-1785). *De la législation, ou Principes des lois (O zákonodárství, neboli principy zákonů, 1776)*; přirozený stav bez soukromého majetku; majetek = příčina všeho utrpení; návrat k podmínkám přirozeného stavu; stát, jehož cílem má být přerozdělování majetku a organizace společné práce. : „Čím méně jsou lidé zaujati svým bohatstvím, svým přepychem a svými požitky, tím větší mají zájem na veřejném prospěchu. [...] Jestliže nemám žádného majetku a dostávám od vlády vše, čeho potřebuji, buďte ujištěni, že budu milovat svou vlast, neboť jí budu vděčit za všechno.“⁸
 - obě díla jsou důležitá pro pochopení dobového paradigmatu v politicko-sociálním myšlení: a) víra v rozumnost a následováníhodnost přirozeného stavu; b) víra v to, že pro správné fungování společnosti je nutné, aby se člověk podřídil obecnému blahu – aby zapomněl na svoje partikulární zájmy a sdílel zájem celku.

6 Tamtéž, s. 60.

7 Tamtéž, s. 106-7.

8 G. B., Mably, *Výbor z díla*, přel. J. Jermář, M. Renský, Praha 1958, s. 44 n.

Montesquieu (1689–1755)

- baron z vodního hradu La Brède u Bordeaux <http://www.tourisme-montesquieu.com/patrimoine-architectural-Chateau-de-La-Brede-PCUAQUo33FSoo02J.html>
- 1721 *Perské listy (Lettres persanes)*
- 1734 *Pojednání o příčinách velikosti a zániku Říma (Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence)*.
- 1748 *O duchu zákonů (De l'esprit des lois)*

„PERSKÉ LISTY“

- román v dopisech dvou Peršanů a jejich eunuchů a žen
- popis světa pařížské společnosti a eroticko-politických machinací v harému
- postavy Peršanů – M. slouží k zaujetí zdánlivě objektivní pohled cizince; ukazuje tak, jak relativní je to, co domácí považují za samozřejmé a normální.
- kritika evropské kultury: vysmívá se křesťanským dogmatům, teologickým rozepřím, církvi vedené papežem, celibátu, mnišství, korpuci, politické zvlí i honbě za penězi
- dění v serailu: pyramida ovládnání: ženy – eunuši – páni/muži; serail = mikrouniverzum despotického panství – skrytá kritika franc. absolutismu
- republika jako optimální forma vlády

„DUCH ZÁKONŮ“

- pozitivistický, tj. popisný, přístup
- hodnotově neutrální popis faktorů, na nichž se zakládají sociální a politické poměry.
- hledání pravidelnosti a zákonitosti výskytu různých sociopolitických formací, které se snaží převádět na jednotného jmenovatele, kterému říká „duch zákonů“.
- metoda „pozitivistického sociologa“ – analytická metoda osvícenství: a) shromáždění empirického materiálu o sociálně-politických poměrech; b) nalezení zákonitosti, která určuje vztah mezi sociálními a přírodními poměry státu a formou jeho vlády.
- státy nejsou nahodilé – svět se řídí zákony – státy jsou výsledkem působení skrytých kauzálních struktur nebo zákonitosti
- hlavní zákonitost: „nejvíce v souladu s přirozeností je ta vláda, jejíž jednotlivá uspořádání nejlépe odpovídají povaze lidu, pro nějž byla ustavena (...) jen náhodou mohou zákony jednoho národa vyhovovat jinému národu.“ (s. 20, překl. Fořtové)
- právní relativismus: každá země potřebuje v závislosti na místních podmínkách vlastní typ zákonodárství; podmínek je celá řada – faktory: vlastnosti půdy, klima, velikost státu, způsob života příslušníků daného národa, jejich mravy, zvyky, náboženství, dějiny, způsob obchodování a hospodaření.
- vztahy zákonů k různým faktorům utvářejí *ducha zákonů*: celek vztahů, které mají zákony k vládě, klimatu, mravům, náboženství, obchodu, zvykům etc. Zkoumání tohoto ducha zákonů je náplní celého díla. M. studuje tři hlavní typy faktorů: politickým, klimatické a geografické
- 1) politické faktory: *Povaha* je politická struktura vlády, *princip* je hybatel, který určuje jednání
- dělení podle povahy vlády:
- - republikánská vláda: *povaha* vlády A) pokud má svrchovanou moc celý národ, je to demokracie; B) pokud je tato moc v rukou části národa, je to aristokracie. *Principem* demokracie je ctnost, která je láskou k vlasti. *Principem* aristokracie je umírněnost (pocházející ze ctnosti) aristokratů vůči sobě navzájem i vůči poddaným.
- - monarchie: *Povahou* monarchie je vláda jednotlivce, jehož moc se opírá o privilegované stavy a dodržování zákonů. *Principem* je ctižádostivost.

- - despotie: *Povahou* despotie je vláda jednoho člověka, který panuje podle své libovůle (vzorem je především Turecko). *Principem* despotie je strach. Brilantní rozbor fungování absolutistického, totalitního a zkorumpovaného systému. Despota = vyděšený slaboch, který se maskuje krtostí
- povaha vlády prostupuje celým společenstvím: Jednotlivým povahám odpovídají formy výchovy, organizace a fungování rodiny atp.
- propagace konstituční monarchie anglického typu; dělení moci: legislativní moc, exekutivní moc a soudní moc.
- 2) klimatické faktory: víra v obrovský vliv klimatu. Seveřané jsou divocí, pracovití a svobodmilovní a žijí v demokraciích. Jižané (a tím se mysleli Asiaté) podléhají narkotizujícímu působení horka – jsou líní, nekreativní, požívační a žijí v despotiích.
- experimenty s orgány; fyziologickým rozdílům odpovídají i rozdíly psychické: Somatické pomalosti jižanů odpovídá psychická těžkopádnost a setrvačnost. Proto se instituce i myšlení v Orientu vyznačují setrvalostí – mravů, víry i zřízení, ale i vědění. Orientálci nejsou schopni nic vymyslet, jen leží a užívají to, co již bylo vytvořeno. V chladném klimatu se aktivita zvyšuje. Toto klima dělá lidi netrpělivými, bojovnými, a tím také méně tolerantními k despotické nadvládě. Proto také seveřané žijí v konstitučních monarchiích nebo demokraciích a jsou invenční, technologicky i filosoficky.
- 3) geografické faktory: Velké říše jsou spravovány spíše monarchicky, zatímco republiky se utvářejí spíše na malém prostoru; důležitý je i způsob obživy: zemědělci – mír, ochota k despotii; nomádi – ochotní k boji a touží po svobodě
- není to geografický determinismus
- hlavní je optimalizovat systém zákonů, tak aby vhodně odpovídal místním podmínkám
- duch zákonů: propletená síť vztahů mezi přírodou, institucemi, politikou a myšlením lidí; pro každou společnost je specifický; jeden faktor je vždy dominantní
- neexistuje univerzální standard zákonodárství; Montesquieu by popíral smysluplnost exportu demokracie na Blízký a Střední východ.
- nepracuje s ideou nutného historického vývoje k optimální formě

Rousseau (1712-1778)

- Ženeva; odchod do Francie 1728; konverze z kalvinismu ke katolicismu
- 1740's – učitel hudby v Paříži; družka a pět dětí – do nalezince
- psal opery, opisoval noty
- koncem 1740's sblížení s encyklopedisty
- 1749 uvěznění Diderota ve Vincennes: při cestě za ním četba *Merkura* : otázka dijonské akademie: „Přispěl pokrok věd a umění ke zkáze nebo zušlechtění mravů?“
 - *Rozprava o vědách a uměních (Discours sur les sciences et les arts, 1750)*
 - *Rozprava o původu nerovnosti mezi lidmi (Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes, 1753)*
 - 1753 konverze zpět ke kalvinismu
 - 1761 *Julie neboli Nová Heloisa*
 - 1762 *O společenské smlouvě (Contract social)*
 - 1762 *Emil neboli o výchově (Émile, ou De l'éducation)*
 - zatykač, skrývání se
 - 1766-67 pobyt u Huma v Anglii: paranoia, Hume chtěl R. zabít
 - 1770's: Paříž, divadelní hry, hudba
 - *Vyznání (Confessions, psáno 1765-1770, vydáno posmrtně 1782)*
 - Ještě pro Thomase Hobbesa a Johna Locka měly být předmětem sociální filosofie právní podmínky, za nichž mohl absolutistický stát dosáhnout stability a autority, které byly nutné k zastavení občanské a náboženské války.
 - v 18. století nové problémy a nové formy sociálního života: nikoli strach z (náboženské) války, ale strach z ekonomické a sociální konkurence + úsilí o maximalizaci zisku za jakoukoli cenu
 - Obsahuje ještě tato nová forma sociálního života předpoklady pro to, aby lidé mohli vést dobrý, šťastný a naplněný život?

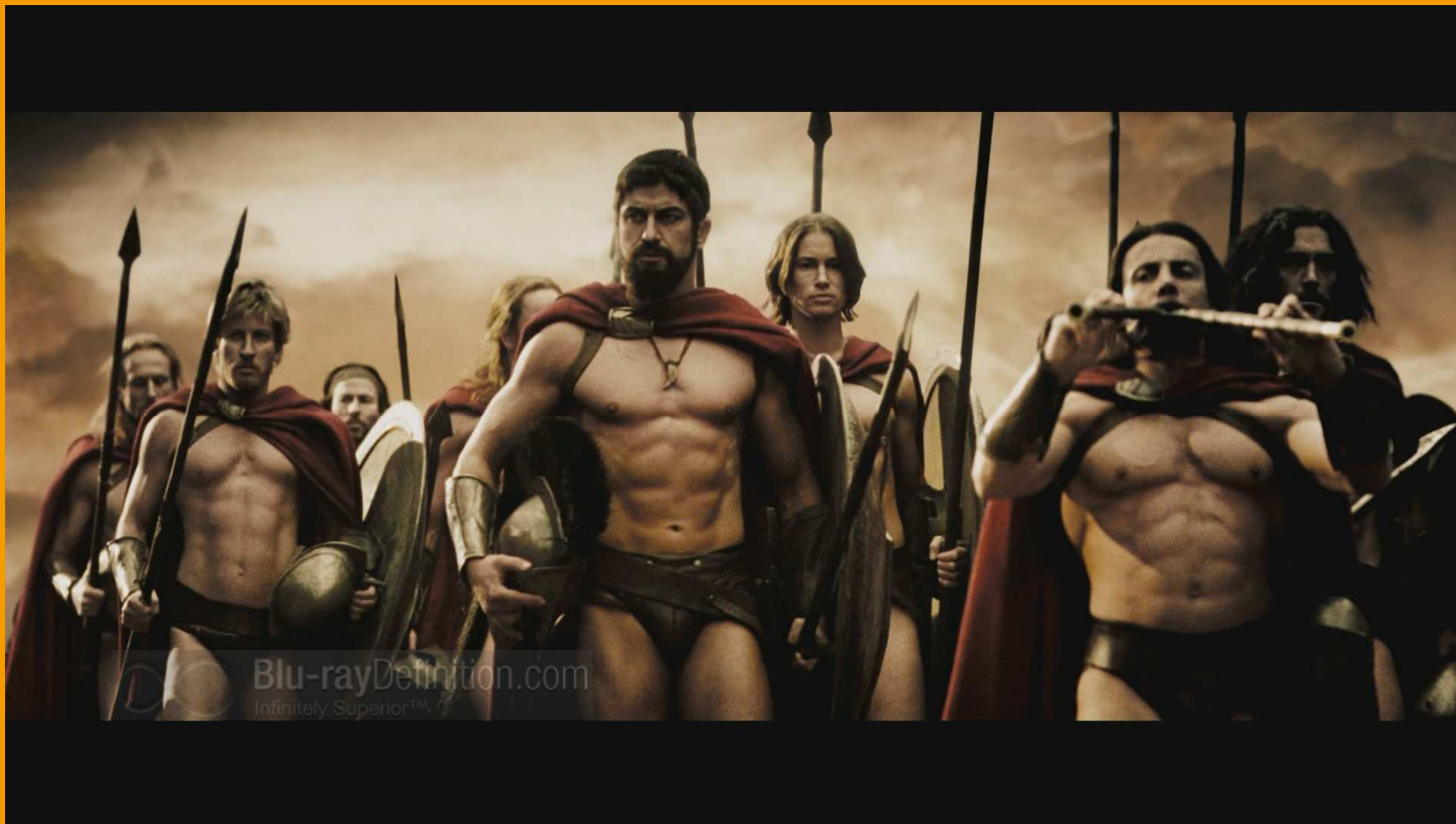
ROZPRAVA O VĚDÁCH A UMĚNÍCH (1750)

- otázka, zda pokrok věd měl pozitivní vliv na mravy
- zmiňuje pozitivní a zdůrazňuje negativní rysy vědeckého pokroku, zejména to, že vyvolal civilizační a společenský pokrok
 - civilizovaná společnost začala přehnaně akcentovat potřeby, které jsou pro člověka nepřírodní a umělé a které vedou k závislosti. V takové společnosti již lidé nejsou občany, ale pouze měšťany, buržoy, partneři, kteří si vyměňují zboží a uznání – individua, která se vzájemně využívají.
 - přirozený člověk byl přirozeně ctnostný – jeho zevnějšek a chování byly morálně inteligibilní. Civiliz. společnost: přetvářka zakrývající morální prázdno + vláda pouhých konvencí: „Jakoby všechny duchy odlili z jednoho kadlubu: zdvořilost neustále vyžaduje, vhodnost přikazuje. Neustále se podřizujeme zvyklostem, nikdy vlastní hlavě. Neodvažujeme se už jevit tím, čím jsme...“ (s. 51)
 - mění se referenční bod, z něhož se člověk posuzuje: tím bodem už není on sám, ale druzí. „Proč hledat štěstí v cizím mínění, můžeme-li je nalézt sami v sobě?“
 - I vědy a krásná umění se nakonec pěstují jen kvůli tomu, aby se člověk mohl chlubit a získat společenský respekt. „Každý umělec chce sklidit úspěch. Chvála současníků je nejvzácnější částí jeho odměny. (...) Co tedy učiní? Sníží genialitu na úroveň století a raději bude skládat obyčejná díla, jež mu zajistí obdiv za života, nežli díla nádherná, za něž by se dočkal obdivu až dlouho po smrti.“ (s. 64).
 - R. si uvědomil, že došlo k oddělení vědění od štěstí a morálky. Vědy jsou příčinou zkaženosti společnosti.
 - morálně destruktivní povaha vědění se zakládá na třech příčinách:
 - - a) vědy jsou jen „marnivou zvědavostí“. Odsuzování zvědavosti (curiositas) už od antiky. Pro církevní otce: Vědění, které nevede k mravnímu zdokonalení nebo ke spáse v křesťanském smyslu, je pouhá marná zvědavost. Samoučelné vědění nenese užitek – a tím je blaženost, spása... Zkoumání světa, zvláště přírody, znamená zaobírání se nepodstatnými věcmi, ba dokonce věcmi škodlivými v tom smyslu, že brání dosažení blaženosti/spásy. V novověku – obhajoba zvědavosti. Rousseau obnovil její odsuzování: Podle něj vědy odvádějí člověka od toho, co je skutečně důležité: jeho vlastní štěstí a mravnost. Společnost nešťastných lidí, kteří se nicméně neustále holedbají svou vzdělaností.

- - b) vědy narušují přirozené hranice poznání. Člověk není bytostí, která je předurčena k vědění a zkoumání – která je předurčena k tomu, aby věděla. „Nechť už si konečně národy uvědomí, že nás příroda chtěla uchránit před vědou tak, jako matka vyrve nebezpečnou zbraň z rukou dítěte, že všechna tajemství, jež před námi skrývá, jsou strasti, před nimiž nás chrání.“ (s. 58). Pýcha člověka, který nechce respektovat omezenou kognitivní přístupnost světa – která je ovšem nastavena přírodou teleologicky, tj. pro jeho dobro.

- - c) Vědy a umění usnadňují a zjemňují život – a tím jsou zkázonosné. Člověk se mravně posiluje překonáváním překážek. Nepříznivé okolnosti zocelují jeho charakter. Pohodlí znamená zkázu.

- Proti vyumělkovanému světu osvícených rozumářů klade Rousseau již v tomto spisu jako protipól svět přirozené prostoty a nevzdělanosti – tím pro něj není ještě přirozený stav, ale spíše prosté, chudé a nevědomé společnosti, které upřednostňují fyzickou zdatnosti, střídmost a vojenské ctnosti – typickým příkladem je mu zde Sparta.

ROZPRAVA O PŮVODU NEROVNOSTI MEZI LIDMI (1753)

- genetické vysvětlení nynějšího nešťastného stavu společnosti.
- Rousseau se zde pokouší podat hypotetickou rekonstrukci civilizačního vývoje
- je to explicitně spekulativní a hypotetická zpětná rekonstrukce, nikoli přesný historicko-chronologický výklad. Má zachytit fáze ztráty přirozenosti a její nahrazení umělými vymoženostmi civilizace
 - 1) čistý přirozený stav: žádná rustikální idyla. Divoch je mčelivá animální bytost, který má podobu nahatého atleta na vrcholu tělesných sil, protože všichni slabí, nemocní a staří brzy zahynou. Neexistuje pokrok ani vývoj, neboť objevy, kterých mohl divoch nahodile dosáhnout, zanikají s objevitelem.
 - Je to antropologická utopie, která má funkci metodické ideje určené odkrývání nově zavedených, umělých, nepřirozených prvků lidského chování. Společnost se díky tomuto kontrastnímu obrazu přirozeného stavu jeví jako represivní nátlaková instituce.
 - „Divoch žije pro sebe, ale člověk společenský vždy pro svět, umí žít jen v mínění druhých a dovede cítit svou vlastní existenci takřka jen podle jejich úsudku“ (s. 144)
 - 2) relativní přirozený stav: primitivní forma společenského řádu v podobě rodů a kmenů. První dovednosti, řemesla, oheň, rybolov, lovecké zbraně, nástorje, obydlí, rodiny, řeč... - to vše vedlo k nadbytku volného času: změkčování těla i ducha: zpěv a tanec.
 - zde začíná onen proces ztráty autenticity a autonomie, který je podle Rousseaua typický pro dnešní společnost. Po vzniku společnosti se lidé začali vztahovat k sobě navzájem v interakcích, tím se ovšem přesouvá orientační bod jejich jednání nutně vně. Vzniká „neklid permanentního sebeprezentování“.
 - v relativním přirozeném stavu jen v náznaku: Rousseau poměrně jasně říká, že tento stav byl optimální společenským uspořádáním. Říká o něm, že byl „nejlepší pro člověka“. Lidstvo ho opustilo jen „nešťastnou náhodou“, protože bylo stvořeno, aby „v něm navždy zůstalo“.
 - Kořenem všeho zla bylo zavedení dělby práce a zrušení původního společného vlastnictví. Práce vedla ke vzniku vlastnictví – práce je pro přirozeného člověka zcela nepřirozená!
 - s pracím a vlastnictvím vzniká nerovnost
 - přirozená nerovnost – týká se tělesných rozdíl
 - mravní a politická nerovnost – týká se výsad bohatých a mocných. Její nárůst doprovází vývoj civilizace.

- hutnictví a zemědělství – chudáci a boháči
- válka všech proti všem
- „nejprohnanější plán“ bohatých: společenská smlouva, která fakticky sloužila jen bohatým
- místo demokracie – aristokracie – z ní despotie
- moderní despotií se uzavírají dějiny: návrat k počátku : Všichni jsou si znovu rovni, protože nic neznamenají. Na začátku stála přirozená libovůle divocha, na konci stojí libovůle despoty.

SPOLEČENSKÁ SMLOUVA (1762)

- odcizení mezi lidskou přirozeností a společensko-právními poměry
- společnost neumožňuje žít člověku autenticky a autonomně, ale má povahu vnějšího nátlakového rámce, jemuž se jedinec musí přizpůsobit
 - *Společenská smlouva* - možnost překonání tohoto nepřirozeného a nesvobodného stavu prostřednictvím státoprávní teorie založené na ideji společenské smlouvy.
 - společnost, která není ničena soupeřivostí osobních zájmů a individuálních tužeb po poznání
 - jakýkoli návrat k přirozenému stavu odmítá jako nesmyslný a iluzorní – místo toho musí být nastolen smlouvou nový řád
 - individua mají zůstat autonomní, ale současně má ve společnosti vládnout jednotná univerzální zákonodárná vůle.
 - velmi omezující podmínky: „Za prvé, velmi malý stát, kde by bylo snadné shromáždit lid a kde by každý občan snadno mohl znát všechny ostatní. Za druhé, velkou prostotu mravů, která brání tomu, aby záležitosti byly početné a diskuse pichlavé. za třetí, mnoho rovnosti v hodnotěch a majetku, neboť bez ní by rovnoprávnost a rovnost v moci nemohly dlouho trvat. Za čtvrté, málo nebo žádný přepych, neboť přepych je buď následkem bohatství, nebo činí bohatství nutným. Přepych kazí bohaté i chudé, jedny majetkem, druhé chtivostí.“
 - uzavření smlouvy – občan odevzdává svá práva a získává ochranu a bezpečí, současně se vzdává prosazování své vlastní vůle a svých vlastních zájmů: podřízení se celku.

- zákonodárcem je „suverén“: souhrn všech podílníků smlouvy = „lid“. Smlouvu odevzdávají lidé svá práva sobě navzájem. Právě lid jakožto neomezený vládce je složen z jednotlivců, kteří uzavřeli smlouvu, a nemůže mít proto opačný zájem než jednotlivci.
- Lid jako suverén může v podstatě vládnout třemi způsoby, jež se nazývají zastupitelská demokracie, aristokracie a monarchie. Rousseau kritizuje vlastně všechny tři – preferuje tzv. „přímou demokracii“
- znamená to, že Rousseau by se hlásil k tomuto?

- Rousseauova koncepce demokracie je založená na pojmu obecné vůle (*volonté générale*): ta má zajistit soulad mezi autonomií jednotlivce a zákony, které stanovuje suverén-lid. Není to vůle všech. Jedná se tedy o vůli, která směřuje k prosazování obecného zájmu, tj. zájmu, který sdílí všichni smluvní partneři a jehož výsledkem má být obecné blaho.

- *„Mezí vůlí všech a vůlí obecnou je často velký rozdíl. Obecná vůle přihlíží jen k zájmu společnému. Vůle všech přihlíží k zájmu soukromému a je jen souhrnem jednotlivých vůlí. ale odečteme-li od těchto vůlí plus a minus, které se vzájemně ruší, zůstane jako úhrn rozdílů vůle obecná“* (s. 238).

- soukromé zájmy jsou přirozené, obecná vůle slouží k jejich korekci. *„Kdyby nebylo rozličných zájmů, sotva by se pociťoval zájem společný“* (s. 238). *Je sice možné, aby se vůle soukromníka shodla v nějakém bodě s vůlí obecnou, ale je skutečně nemožné, aby tato shoda byla trvalá a stálá, protože vůle soukromníka tíhne podle své přirozenosti k poskytování přednosti a vůle obecná k poskytování rovnosti“* 235)

- Obecná vůle podle Rousseaua vzniká tehdy, když necháme protikladné zájmy, aby se vyrušily.
- *„Kdyby nebylo bodu, ve kterém se všechny zájmy shodují, nemohla by existovat žádná společnost. Společnost má být řízena jedině na podkladě tohoto společného zájmu“* (235). A blaho všech, jež má být cílem každé zákonodárné soustavy se redukuje na dva předměty: svobodu a rovnost (s. 259)

- lid na základě obecné vůle stanovuje zákony – vláda dbá na jejich dodržování = republika; jinak despotie
- nedochází k odcizení mezi státní mocí a jednotlivcovou svobodou a autonomií: Každý jednatel má práva jako vládce a povinnosti jako občan. Politická a mravní rovnost.

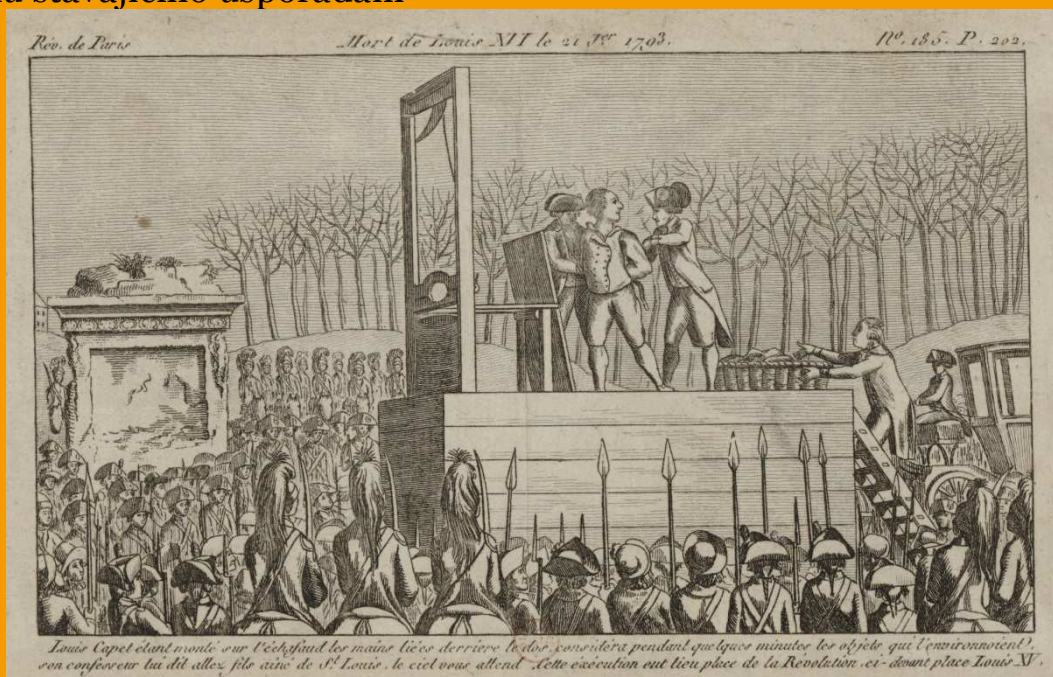
- není zde svoboda ve smyslu libovůle – svobodu pojímá R. negativně jako absenci nátlaku: je politická občanská svoboda.

- díky participaci na utváření zákonů dochází k internalizaci přijatých zákonů. Jedinec se začíná pokládat za součást celku. Tím považuje Rousseau za překonané odcizení mezi jedincem a společností: individuum identifikuje s celkem a internalizuje si jeho zákony jako svoje vlastní

- k tomu je nutná přeměna jedince: prvotní zákonodárce má *„změnit každého jedince, který sám o sobě je celkem dokonalým a samostatným, v součást většího celku, od něhož tento jedinec jaksí obdrží svůj život a své bytí. Má být schopný změnit lidskou přirozenost, zdokonalit ji, nahradit fyzickou a nezávislou existenci, kterou jsme všichni dostali od přírody, existenci dílčí a mravní. Je třeba, aby člověku odňal jeho vlastní síly a nahradil*

je silami, jež jsou mu cizí a jichž nemůže užívat bez pomoci jiného. Čím více jsou tyto přirozené síly umrtveny a vyhlazeny a čím větší a trvalejší jsou síly získané, tím je zřízení dokonalejší a pevnější. Můžeme tedy říci, že zákonodárství je na nejvyšším možném stupni dokonalosti tehdy, není-li žádný občan ničím, nemůže-li nic, leda skrze druhé, a rovná-li se získaná síla celku nebo převyšuje-li součet přirozených sil všech jedinců.“ (s. 249).

- R. nechce společnost individuí, která jsou spolu jen kvůli tomu, že je to výhodnější – on chce jednotný mravní celek, který je suverénem.
- z perspektivy 21. století: děsivá převýchova lidí ve velkém, rozpštění individua v mase; „veřejné blaho“ ospravedlňující cokoliv
- hlásila se k němu fr. revoluce – Robespierre – Výbory veřejného blaha
- Rousseau sám asi nebyl revolucionář; možná spis SS není program pro reformu, ale jen východisko pro kritiku stávajícího uspořádání

VI. Epistemologie

- návaznost na Locka
- méně Descartes – přílišný apriorismu, spekulativnost racionalistických systémů
- osvícenství nebylo v epistemologii racionalistické, ale spíše empiristické – odmítalo metafyziku a spíše se blížilo agnosticismu

1. Locke

- jeho pojetí povahy a dosahu lidského vědění ve IV. knize *Eseje*.
- poznání = „vnímání shody či neshody našich idejí“ (IV,1,2). Vědění se týká pouze našich idejí – nikoli toho, co reprezentují
 - klasifikace vědění:
 - - 1) *intuitivní* : bezprostřední vnímání shody či neshody idejí
 - - 2) *důkazné*: matematika, logika – shoda se nachází prostřednictvím důkazů
 - - 3) *smyslové*: vztah idejí a vnějšího světa: je nejméně jisté. Smyslové vjem pravděpodobně reprezentují objekty vnějšího světa, ale není to jisté.
 - Z intuitivního poznání pochází intuitivní náhled existence vlastního já, demonstrativní poznání dokazuje existenci Boha a smyslové pasivní poznání ukazuje existenci nějakého vnějšího světa, o kterém v zásadě můžeme formulovat jen domněnky.
 - pozadí teologická antropologie: Bůh nám dal takové poznávací schopnosti, které odpovídají našemu postavení v řádu stvoření a našim zájmům a potřebám (I,1,5)
 - Bůh ponechal mnohé věci záměrně nejasné, aby „srazil hřebínek naší přílišné sebedůvěře a troufalosti“ (IV,14,2).
 - jako zkažené bytosti postižené dědičným hříchem jsme vybaveni pouze takovými schopnostmi, které umožňují poznání stvořitele a morálních povinností během času zkoušky zde na zemi (II, 23,12; IV, 14,2)
 - můžeme se jen domnívat, že svět se skládá z nevnímátných částic: Na uspořádání částic závisí „nejen všechny sekundární kvality těles, ale i většina jejich přirozených operací, a to, že postrádáme odpovídající

odlišené ideje jejich primárních kvalit, nás udržuje v nevyčísitelné nevědomosti o tom, co o nich toužíme vědět“ (IV, 3,25).

- k pochopení částic by člověk musel mít „mikroskopické oči“: „... tak by se dostal blíž k odhalení uspořádání a pohybu drobných částí tělesných věcí, a u mnoha z nich by pravděpodobně získal ideje o jejich vnitřním ústrojení.“ (II, 23, 12, srov. IV, 3, 25)

- Podle Locka nejsme schopni vytvořit „dokonalou vědu o přirozených tělesech“ (*perfect science of natural bodies*). (IV, 3, 29) Důvodem je lidská disproporce vůči vesmíru, strukturální nedostatečnost smyslů a neschopnost odhalit nutná spojení empirických idejí, jako je to možné při důkazném poznání v matematice.

- Z jednotlivých zkušeností se můžeme jen „dohadovat o tom, jaké účinky obdobná tělesa při jiných pokusech pravděpodobně vyvolávají“, ale tímto způsobem nezískáváme jisté poznání, nýbrž zůstáváme v „šeru pravděpodobnosti“ (IV,3,29)

- Empirické poznání, odehrávající se „na základě zkušenosti a popisu“ (*by experience and history*), vyvolává v Lockovi „podezření, že přírodní filosofie (*natural philosophy*) není způsobilá k tomu, aby se z ní stala věda (*science*)“. Proti tomu „morálka je náležitou vědou“ (*morality is the proper science*) Esej IV, 12, 10-11

- Empirismus jako filosofické stanovisko se tedy vyznačuje epistemologickým pesimismem, neboť připouští, že o vnějším světě nemůžeme s jistotou vědět nic.

- Lockův poukaz na nedostatečnost a omezenost našeho poznání sledoval praktický účel: proti dogmatickými politicko-náboženskými systémy/ideologiemi, tj. x fanatismu – fanatik totiž vždy „ví“. Agnosticismus byl výzvou k toleranci

- osvícenci tento způsob uvažování převzali: nejhorší jsou ti, kteří si myslí, že mají pravdu

2. Condillac (1715-1780)

- vychovávali ho bratři – jedním z nich byl Mably
- vystudoval teologii, 1741 vysvěcen na kněze
- ve 40. letech sblížení s Encyklopedisty, zájem o epistemologii
- 1746 *Esej o původu lidského poznání* (*Essai sur l'origine des connaissances humaines*)
- 1749 *Pojednání o systémech* (*Traité des systèmes*)

- 1754 *Pojednání o počtcích (Traité des sensations)*
- rozvíjení Locka
- Locke: snaha popsat genezi lidského poznání, ba celého vědomí, ze smyslových údajů
- Locke stále předpokládal, že že součástí vědomí je jakási přirozená schopnost kombinovat a spojovat jednoduché ideje, tedy srovnávat, usuzovat nebo chtít – tj. jakési apriorní, resp. transcendentální formy poznání
 - Condillac byl radikálnější: původ ve smyslových počtcích mají i rozumové a volní úkony jako třeba kombinování idejí a usuzování
 - vše se dá nakonec redukovat na jednoduché ideje – Condillacův program – tzv. sensualismus
 - odmítnutí vnější a vnitřní zkušenosti – podle C. je to karteziánské reziduum u Locka.
 - Condillac demaskuje všechny duševní procesy jako proměněné smyslové vjemy – pomocí analýzy: pokus o naturalizovaný popis fungování vědomí – definitivní autonomizace epistemologie vůči teologii.
 - genetická metoda: Rozdělit předmět, tj. duši/vědomí, na jednotlivé segmenty jako je pozornost, paměť, touha, emoce, usuzování etc. A pak popsat jak se tyto segmenty utvářejí ze smyslových dat a z jiných segmentů. V podstatě jde o rekonstrukci celého vědomí zcela od počátku, od nulového výchozího bodu – epistemologický přirozený stav: bezvědomí bez zkušenosti a bez jakýchkoli obsahů, které se postupně zaplňuje...
 - dva modely: 1) V *Eseji o původu poznání* – abstraktní bezvědomé „Já“, které začíná vnímat. Condillac podrobně popisuje, jak se z jednotlivých smyslových počtků rodí celý myšlenkový svět tohoto já. 2) V *Pojednání o počtcích* – model mramorové oduševnělé sochy, která má jen jeden smysl a postupně začíná vnímat.
 - Molyneuxův problém: lékař William Molyneux, Lockův přítel. Dokáže slepec nabyvší zraku odlišit zrakem kouli od krychle (které předtím rozenával jen hmatem)? Tj. stačí jediný smysl stačí k tomu, abychom si vybudovali komplexní obraz vnějšího světa? Stačí např. dotykové vjemy k tomu, abychom si udělali představu vizuálního? Podle Locka ano.
 - William Cheselden 1728 – provedení experimentu s vyléčeným slepcem: zrakem nedokázal odlišit kouli od krychle; v roce 2003 – nové opakování experimentu – opět záporná odpověď;
 - v 18. století variace Molyneuxova problému – rozvíjení sensualistické epistemologie; silná tendence k naturalismu: propojování epistemologie s medicínou

Condillacův genetický popis poznání:

- epistemologický přirozený stav: „bezvědomí“ bez počitků; socha nebo „já“, které začínají postupně vnímat
- jednoduché vjemy – liší se intenzitou a tím zda přinášejí slast nebo bolest
- z vjemů se utvářejí činnosti duše – první je *pozornost*, která plyne z rodilů mezi počitky – je přítomností nejintenzivnějšího vjemu
- z pozornosti a dalších vjemů se postupně odvozují další činnosti duše
- pozornost: *paměť – srovnávání – souzení*
- *souzení – představivost – kontemplace*
- důležitost užívání znaků – díky nim se utvářející vědomí vysvobozuje ze závislosti na aktuálních vjemech: vzniká *reflexe* jakožto přemýšlení.
 - paměť a představivost nás naučily volit si mezi představami, zpřítomňovat si je různě pomocí znaků. Už nejsme tedy otroky nejživějšího vjemu. Díky svým rozvinutým psychickým činnostem dokážeme ovládat a řídit naši pozornost. Duše se stává nezávislou: „ujme se vlády nad sebou“.
 - Condillac se snaží vyvodit každou duševní činnost z předchozí činnosti. A všechny činnosti mají vysledovatelný rodokmen k pozornosti a tedy také ke smyslovým vjemům.
 - *abstrahování, přirovnávání idejí, skládání a rozklad idejí.*
 - *tvrdit, popírat, chápat* všechny tyto kognitivní činnosti duše sjednocuje *soudnost* = rozumné myšlení
 - nekognitivní činnosti duše: vůle a emoce
 - rozum = výsledek uplatňování soudnosti: je výsledkem správně uplatňovaných kognitivních činností
 - rozumu protikladné činnosti: *instinkt*, jenž je neřízenou představivostí, jež však přispívá k naší sebezáchově, ale vylučuje ostatní činnosti. A potom to je *bláznovství*, které připouští ostatní činnosti, ale pod vedením neřízené představivosti.
 - další analýzy týkající se nekognitivních činností duše... s cílem dokázat, že všechny činnosti duše se dají odvodit ze smyslových vjemů
 - podle C. se všechny činnosti duše vyvinou z jediného smyslu, např. z čichu. „Socha“ má na počátku jen čich, díky němuž se postupně vytvoří i kognitivní schopnosti. Condillac byl přesvědčen, že pokud k čichu přidáme další

smyslové orgány vůbec nic se nemění: Schopnosti duše zůstávají stejné, jenom se rozmnoží počet výchozích objektů pro pozornost.

- čich, sluch, chuť a zrak nevytvářejí vědomí vnějšího světa: nestačí k tomu, aby si socha uvědomila rozdíl mezi sebou a světem. Přesvědčení o existenci vnějšího světa získává socha/vědomí jen díky hmatu – jen hmatem cítíme „ne-já“

- C. sensualismus byl agnostický: skutečnost existuje, ale nevíme, jestli jí smyslová reprezentace opravdu odpovídá

- námitky a) racionální operace předpokládají jednotu vědomí, která není dána zkušenostně; b) souzení je víc než jen srovnávání pojmů

- C. sensualismus často využívali materialisté: Jestliže jsou činnosti duše odvozené z vjemů vytvářených materiálními smyslovými orgány, pak se dá uvažovat o tom, že i sama duše je materiální.

3. Helvétius (1715-1771)

- 1758 *O duchu (De l'esprit)*
- 1773 *O člověku (De l'homme, de ses facultés intellectuelles et de son éducation)* (posmrtně)
- v epistemologii návaznost na Condillacův sensualismus
- „duch“ = schopnost myslet pocházejí ze smyslové zkušenosti
- převádí všechny činnosti mysli na smyslovost
- Paměť, soudnost, pozornost jsou podle něj jen projevy smyslovosti – vnímání počitků. Soudit podle Helvétia znamená „vnímat vztahy mezi objekty“. Schopnost soudit tedy není nic jiného než smyslové vnímání. Souzení = pociťování. v počitku jsou vždy obsaženy vztahy. A souzení je konstatování těchto vztahů, a proto patří k počitku.

- chyby v poznání vznikají na základě vášní, nevědomosti a špatného užívání slov
- náchylnost k omylům se dá překonat pomocí vzdělání

- způsob našeho pocíťování/souzení je podmíněný zájmy. Naše poznávací aktivity jsou vedeny naším ustrojením; a to buď povahovým (závistivec), profesním (klenotník) či jiným (spiklenec). Proto je poznání vždy relativní.
- v etice a teorii společnosti se H. snažil převést veškeré jednání na touhu po slasti a realizaci egoistických zájmů
 - všechny zájmy se dají redukovat na hledání slasti a odstraňování bolesti
 - naturalizace etiky: lidé jsou jako fyzikální objekty řídicí se zákonitostmi – řídí se svými zájmy, které jsou motivovány touhou po sebezáchově a blahu
 - sebe-zájem musí být ve společenském stavu korigován zájmem obecným, který usiluje o obecné blaho
 - *„Člověk je spravedlivý, když všechny jeho činy směřují k obecnému blahu.“*
 - k obecnému blahu má vést lidi výchova – indoktrinace
 - víra ve všemocnost výchovy – totalitní předělávání lidí ve velkém
 - Principu obecné prospěšnosti má být podřízena i pravda: má ovládat psaní historie i studium věd.
 - Blaho celku legitimuje cokoli: účel světí prostředky. *„Vše se stává zákonným, ba i ctnostným pro blaho obecné.“*
 - *„Společnost bývá nelítostná k jednotlivému“*
 - V posledku je totiž jeho záměrem vytvoření spravedlivé a racionální společnosti, kde by lidé za pomoci výchovy vytvořili ctnostnou společnost a *„těšili se všem rozkoším, které se snášejí s obecným blahem.“*
 - víra v sociálně-integrativní funkci náboženství, antikleriální odsuzování církve, nikoli náboženství
 - přirozené náboženství

4. Encyklopedie

- potřeba popularizování a zjednodušování vědění – klíč k emancipaci od iracionálního obrazu světa
- začíná se naplňovat vize vědecko-technického ovládnutí přírody
- velká obliba naučných slovníků v 18. století
- V Německu zahájil knihkupec a vydavatel Johann Heinrich Zedler (1706-1751) vydávání zdaleka největšího slovníku osvícenství, který se jmenoval: *Grosse vollständige Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste*. Slovník vycházel v letech 1732-1754 a má 64 + 4 svazky dodatků.
 - *Cyclopædia: or, An Universal Dictionary of Arts and Sciences* (1728), kterou ve dvou svazcích vydal knihkupec a vydavatel Ephraim Chambers.
 - 1745 Le Breton – práva na překlad Cyclopaedie
 - 1746 zahájení prací na Encyklopedii
 - 50-60 lidí, Montesquieu, Voltaire, Roussaue, D'Alembert, Turgot, Quesnay); později přibyli další, celkem se na celé encyklopedii podílelo asi 140 lidí
 - 1750 Diderotův *Prospekt k Encyklopedii*
 - 1. 7. 1751 - *Encyklopedie aneb Racionální slovník věd, umění a řemesel (Encyclopedie, ou Dictionnaire raisonné des science, des artes et des métiers)*, sv. „A“
 - 1752 2. svazek
 - 1757 – Damiensův atentát na Ludvíka XV.
 - 1757-1759 „krize encyklopedie“: Rousseau silně kritizoval D'Alembertovo heslo Ženeva (Geneve) v 7. svazku
 - odchází D'Alembert, později i Voltaire a další...
 - 1759 papež Klement XIII. uvrhl na Encyklopedii klatbu
 - od r. 1759 Diderot doma chystá další svazky
 - 1762-63 svazky ilustrací
 - 1765 - osmý až sedmnáctý („H“ - „Z“) svazek
 - náklad 4000 ks, Francie 26 mil. obyvatel, 6 mil. gramotných, jen 400 000 přečetlo za rok více než knihu

- tři zásadní texty: Diderotův *Prospekt k Encyklopedii*, D'Alembertova předmluva a heslo „Encyklopedie“ v samotné *Encyklopedii* (v českém překladu *Encyklopedii*).

- 1) **Cíle** Encyklopedie: cílem Encyklopedie je „shromáždit vědomosti rozptýlené po povrchu země; vyložit jejich obecný smysl lidem, se kterými žijeme, a odevzdat je lidem, kteří přijdou po nás; aby ta práce dřívějších staletí nebyly neúčinné pro staletí, která budou následovat, a aby naši vnuci, kteří budou vzdělanější, byli zároveň ctnostnější a šťastnější a abychom nezemřeli, aniž jsme se zasloužili o lidský rod.“

- v Diderotově *Prospektu*: „Vynasnažíme se pouze o to, abychom je [poznatky] předali budoucím pokolením. Při otevření našeho slovníku pak budou moci říci: takový byl tehdy stav věd a umění. Ať i ona přidají své objevy k těm, které jsme zaznamenali my, ať dějiny lidského ducha jeho výtvorů postupují od věku k věku až do nejvzdálenějších století a ať se *Encyklopedie* stane svatostánkem, kde budou lidské znalosti v bezpečí před zlými časy a násilnými převraty.“ (Prospekt, s. 39).

- a) víra v kontinuální pokrok
- b) smyslem Enc. je urychlení pokroku
- c) kontinuální pokrok poznání je přerušován vnějšími katastrofami (sopky, barbaři) – Enc. jako Noemova archa vědění pro časy úpadku

- 2) **Funkce** – emancipace
- a) přehledný obraz světa bez předsudků
- b) zpřístupnění praktických poznatků (např. technologických)
- 3) **Metodické principy** – řetězec
- představa, že všechna jsoucna tvoří řetězec (great chain of being – *catena aurea*). Tento řetězec sahá od anorganických věcí ke složitějším: od kamenů k rostlinám, živočichům a člověku. Pak přesahuje do imateriálního světa a ústí nakonec v Bohu.

- Enc. měla odrážet tento řetězec v podobě abecedně řazených hesel propojených odkazy
- všechno vědění bylo vztaženo k ústřednímu článku řetězu – Encyklopedie nemá ambici popsat totalitu světa: má ambici vysvětlit svět z hlediska člověka a z hlediska užitečnosti vědění pro člověka.
- struktura vědění odvozená z Bacona: paměť, rozum, imaginace

- diderotovo trojičné dělení oborů podle vztahu ke zkoumané látce: vědy, svobodná umění a mechanická umění. Součástí vědění se stávají i mechanická umění, která tradiční epistemologie nepovažovala za vědění.

- <http://realtennissociety.org/diderot-and-alembert-encyclopedie/>

- teorie a praxe byly ještě oddělené

- snaha o vytvoření genealogického stromu vědění: Strom věd u Descarta: Kořeny tvoří metafyzika, kmen tvoří fyzika a větve tvoří praktické obory: lékařství, mechanika a etika. Descartův strom vědění je ovšem statický, věčný a neměnný. U osvícenců je to už obraz genealogický, živý, vývojový. Osvícenci se snažili zachytit, jak vznikaly jednotlivé vědy a jednotlivé poznatky

VII. Ontologie: Materialismus

Osvícenský materialismus – základní rysy a kontext

- sloučenina mnoha směrů: karteziánismus, spinozismus, leibnizismus, renesanční aristotelismus, biblická kritika, nová mechanistická věda, deismus, empirismus, atomismus etc.
- především však vědy o živé přírodě a medicína
- materialismus není výsledkem uznání newtonovské fyziky a kosmologie; nebyl fyzikalistický či mechanistický, ale vitalistický
 - 1) materializace fyzikálního světa: vše, co existuje, je hmotné. Hmota není pasivní jako v mechanicismu. Podle Newtona je svět trvale závislý na bohu; gravitace jakožto základní strukturní prvek vesmíru je projevem boží působení („continuous miracle“). Podle osvícenců je hmota aktivní a schopná samoorganizace a je citlivá v různých stupních.
 - 2) redukce duše (mysli) na mozek a tělo: každý mentální jev je tělesný jev. Neexistuje duchovní substance. Myšlení je důsledkem fyzických procesů v našem mozku. Dvě stanoviska: a) tendence k panpsychismu – k představě oduševněné hmoty, která byla inspirována Leibnizem. b) tendence k redukci myšlení na vnímání: Condillaca, Helvétius aj. : myšlení je pouze důsledkem dráždění našich citlivých smyslových orgánů. Pojem duše je nadbytečný – nebo je naturalizován: výsledek fyziologických procesů v mozku
 - 3) založení ontologie na vědách o živé přírodě/biologii a medicíně: Paradigmatem materialistické ontologie byly biologické procesy. Biologizující nebo vitalistický redukcionismus
 - lékař a botanik Hermann Boerhaave (1668-1738) – osvícenci jen rozpracovávali jeho mechanistickou koncepci živé přírody
 - inspirující biologické jevy
 - a) Trembleyho polyp. Abraham Trembley (1710-1784), 1740 – tzv. nezmaři (hydra) se rozmnožují dělením a neomezeně regenerovat. Nezmarova nesmrtelnost = důkaz bytostné aktivity hmoty; hmota je stejně jako polyp organická, aktivní, živoucí, nezničitelná

• b) Spontánní rozmnožování. Karteziánsko-newtonovská věda neměla vysvětlení vzniku života. Antoni van Leeuwenhoek (1632 -1723): objevil spermie. Nematerialisté: spermie nesou preexistující bytost, která pochází u duchovního zárodku vloženého božskou prozřetelností. Materialisté: Na základě nezmarových schopností vlastností tvrdili, že molekuly hmoty samy o sobě jsou schopné dát spontánně vzniknout organickému životu

- intenzivní diskuse především ve 40.-60. letech

- materialismus: spíše vitalistické kořeny: medicína + Leibniz (molekuly jakožto částičky hmoty, o kterých materialisté hovořil byly materializované Leibnizovy monády – jakožto principy inherentní aktivity hmoty.

La Mettrie (1709-1751)

- studoval medicínu v Německu a v Holandsku o Boerhaaveho
- kritika tradiční medicíny
- hlavní teze: všechny duševní schopnosti člověka jsou kauzálně podmíněny fyzickými vlastnostmi jeho organismu.
- 1745 *Přírodopis duše (Histoire Naturelle de l'Âme)*
- úprk z Francie do Holandska
- 1748 *Člověk stroj (L'Homme Machine)*
- úprk z Holandska do Německa, do Postupimi k Friedrichu II.
- 1748 *Člověk rostlina (L'Homme Plante)*
- jeho smrt byla předmětem posměchu
- výlučně zájem o člověka
- naturalistický přístup
- proti kartezian. dualismu
- empirismus
- La Mettrie pojímal svůj materialismus v určitém smyslu jako řešení psychofyzického problému
- striktní monismus – jedna substance
- mozek má v sobě má v sobě hmotný aktivní princip, jenž La Mettrie nazývá duší. Duše zaniká s tělem. Duše je nadána citlivostí, tj. dokáže vnímat a cítit, tj. je propojená s tělem.
- Lidská mysl je spojena s tělem – experimenty
- z toho, že nerozumíme tomu, jak může hmota myslet, neznamená, že tomu tak není
- není třeba postulovat duchovní substanci; experimentálně je jasné spojení vědomí s tělem
- La Mettrie tak vydával svůj materialismus za výsledek empirie. Ve skutečnosti se ale jednalo o metafyzický postulát, který je empiricky stejně neprůkazný jako víra v nehmotnou duši.

Denis Diderot (1713–1784)

- učitel angličtiny
- práce na Encyklopedii od r. 1745
- 1746 *Filosofické myšlenky (Pensées philosophiques)*
- 1747 rukopis *Aleje či procházky skeptikovy (La Promenade du sceptique, vydáno 1830)*
- 1749 *Listy o slepých k ponaučení vidoucím (Lettres sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient)*
- 1753 *Myšlenky o výkladu přírody (Pensées sur l'interprétation de la nature)*.
- 1769 *Rozhovor d'Alemberta s Diderotem (Entretien entre D'Alembert et Diderot)* a *D'Alembertův sen (Le rêve de D'Alembert)* (vydáno 1830)
 - 1773 kontakty s Kateřinou II. Velikou, cesta do Petrohradu
 - poslední desetiletí – romány: *Jeptiška, Rameaův synovec, Jakub fatalista*
 - vesmír tvoří velký řetězec bytí, Spinoza a Leibniz
 - poznatky biologie a medicíny
 - neexistuje hybatel, ani teleologie; univerzum je deterministické s prvky nahodilosti: odchylky zajišťují možnost diverzifikace a novosti
 - myšlnka vývoje: proti fixismu (víře v neměnnost přírody a druhů); vznikají a zanikají nové druhy
 - Člověk je také jen momentálním výsledkem vývoje, nikoli završením stvoření
 - „Jestliže v živočišné i rostlinné říši jedinec takřkajíc začíná, roste, trvá, odumírá a mizí, nemohlo by tomu být právě tak i s celými druhy? Kdyby nás víra nepoučovala, že živočichové vyšli ze Stvořitelových rukou takoví, jaké je vidíme, a kdyby byly povolena i sebemenší pochybnost o jejich počátku a konci, nemohl by se snad filozof domnívat, že byly zvláštní prvky živočišnosti od věčnosti rozmístěny a smíseny v mase hmoty, že k jejich sjednocení došlo proto, že k němu dojít mohlo? Nemohl by předpokládat, že zárodek utvořený z těchto prvků, prošel nekonečným uspořádáním a proměn, že získal postupně pohyb, cití, ideje, myšlení, rozvažování, vědomí, pocity, vášně, znaky, gesta, zvuky, artikulované zvuky, jazyk, zákony, vědy, umění? Nemohl by být toho mínění, že tyto jednotlivé změny od sebe oddělují milióny let a že u něj dojde ještě k dalším změnám, k dalšímu neznámému vývoji?“ (*O výkladu přírody*, 104).

- není to předchůdce Darwina; chtěl ukázat autonomii přírody
 - Příroda tedy není odrazem nějakého duchovního nepozorovatelného a neměnného řádu. Pro něj se už příroda proměňuje v čase
 - neexistuje počátek světa v čase: svět je sousledností mnoha vesmírů
 - Původní newtonovsky orientovaný spinozovský monismus obohacuje ve vrcholných spisech o leibnizovský vitalismus a pluralismus.
 - asi díky nezmarovi dospěl k přesvědčení o nejasnosti rozdílu mezi živou a neživou přírodou
 - hmota je samorganizující se a aktivní; základní jednotkou je organická molekula jako princip aktivity
 - Hmota jakožto souhrn organických molekul je nadána ústřední vlastností citlivostí
 - citlivost je kategorie, s jejíž pomocí Diderot chce překonat rozdíl mezi živou a neživou přírodou, mezi duchovnem a hmotou, mezi myšlením a látkou.
 - vnímání a myšlení jsou projevem fyziologických funkcí orgánů nadaných citlivostí
 - Člověk tak již v přírodě nepředstavuje výjimku. Neodlišuje se od hmotné přírody esenciálně, resp. substanciálně, tedy na základě předpokladu imateriální duše.
- citlivost inertní a aktivní: „Socha je tedy obdařena citlivostí inertní, a člověk, živočich a snad i rostlina jsou nadány citlivostí aktivní“ (*Rozhovor*, s. 116).

transformismus: současníci věřili v inherentní oživenost hmoty, z níž mohou povstat samoplozením živé organismy (larvy komárů ve vodě z rybníka). Podle Diderota to znamená, že každá věc je v podstatě jinou věcí: „Všechno je ustavičný tok... Každý živočich je více či méně člověkem, každý nerost více či méně rostlinou, každá rostlina více či méně živočichem. (...) Každá věc je více či méně jakoukoliv věcí, více či méně zemí, více či méně vodou, více či méně vzduchem, více či méně ohněm, více či méně náleží do jedné říše nebo do říše druhé... protože neexistuje žádná vlastnost, na které by se nějaké jsoucno nepodílelo“ (*Sen*, s. 142)

- inertně citlivá hmota se mění v aktivně citlivou a naopak: V trávicím ústrojí dochází ke „zčivočišnění“, k probuzení molekul, v nichž je najednou spuštěna aktivní citlivost, tím jak se stávají částí našeho organismu během vstřebávání jídla.

- Diderot se stavěl především proti fyzikalistickému redukcionismu skutečnosti na mechanické interakce hmotných částic – podobně jako se proti němu stavěl Leibniz.
- mechanistická fyzika tenduje k matematizaci, ale pak není schopná vysvětlit život a myšlení, a proto začne postulovat dualismus duchovní substance a mrtvé, pasivní hmoty

Paul Heinrich Dietrich von Holbach (1723-1789)

- napsal do *Encyklopedie* několik přírodovědných hesel
- 1754 dědictví včetně zámku nedaleko Paříže
- měl důvěru režimu, přesto publikoval (anonymně) nejradikálnější spisy fr. osvícenství
- 1752 -1766: mineralogie, chemie
- 1660-1770: proticírkevní a protináboženské výpady
- 1770-1789: sociální filosofie a etika
- česky vyšlo: *Kapesní bohosloví čili Stručný slovník křesťanského náboženství* (1767); *Systém přírody aneb zákonů tělesného a duchovního světa* (1770); *Zdravý rozum neboli přirozené představy v protikladu k představám nadpřirozeným* (1772); *Společenský systém neboli přirozené zásady morálky a politiky s kritickým pojednáním o vlivu vlády na mravy* (1774).
- byl asi nejrazantnějším materialistou 18. století, ale nebyl nijak originálním myslitelem
- monistický materialismus pojil s emancipačními, politickými cíli
- Sekulární pojem přírody a světa měl podle něj současně vést k šíření pokroku a k postupnému ovládnutí přírody člověkem, jakož i k vytvoření lepší a spravedlivější společnosti.
- ontologie : věčná hmota složená z atomů
- člověk je hmotný a nemá duši
- hmota je citlivá – inertní a aktivní citlivost
- striktní determinismus – nejen v přírodě, ale i ve společnosti a v lidském myšlení
- epistemologie: sensualistický agnostik; naše představy jsou odrazem předmětů, které působí na naše orgány,

- Myslet znamená pro Holbacha cítit modifikace mozku
- Hranice zkušenosti jsou hranice poznatelnosti
- my máme znát zákony věcí
- přenášení fyzikálních zákonitostí do antropologie a soc. filosofie: hlavním spojujícím prvkem je analogie mezi fyzikálním principem setrvačnosti a morálním principem sebezáchovy.
 - Projevem touhy po sebezáchově jsou sebeláska a zájem. Sebeláska plyne z úsilí po sebezáchově; diktuje člověku, aby usiloval o vlastní blaho. Blaho je pak podle Holbacha tvořeno požitky, jež vznikají užíváním předmětu našich tužeb. Zájem je usilování o nějaké konkrétní blaho, o konkrétní požitek.
 - neexistuje pro všechny stejné štěstí/blaho
 - tradiční cíle etiky (směřování k bohu, občasná ctnosti atp.) nahradilo materialistické osvícenství materiálními požitky: ty jsou přirozené (a proto dobré): v tom smyslu, že odpovídají ustrojení lidských bytostí a jsou v souladu s kauzálním řádem kosmu
 - i když lidé sledují vlastní zájem a vlastní blaho nevznikne jejich soužitím společnost požívačských sobců
 - racionální a vzdělaný egoista se na cestě za štěstím musí stát altruistou – z egoistických důvodů: Jeho vlastní štěstí totiž předpokládá štěstí druhého. Blaho celku má tak vyšší hodnotu než blaho jednotlivce, protože z blaha celku se odvíjí blaho všech zúčastněných: „*blaho jednotlivců může vyplývat jen ze štěstí celku*“. Holbach v zásadě metafyzicky věřil v koincidence a harmonii individuálního a obecného zájmu: věřil, že často sledování partikulárního zájmu může vést k obecnému blahu, které se zpětně promítne i do jednající osoby.
 - kritika náboženství; chtěl dokázat, že teologii pěstují kněží ve svém zájmu; postavit nejsvětější pojmy do ironického světla; odhalit nerozumnost teologických pojmů a rozpory bible; odhalit parazitismus kněží a mnichů; vtisknout lidem do hlavy, že duchovenstvo se neoprávněně obohacuje, že neomylná církev neexistuje a že představa nesmrtelnosti je podvod stejně jako zázraky, jež jsou důsledky přirozených příčin; dokázat, že boží práva jsou nadpráva duchovenstva, tajemství víry prostředkem k odírání lidí, náboženství legitimuje despotismus.
 - uvědomoval si útěšnou úlohu náboženství, ale současně poukazoval na to, že omy nikdy nemůže být lepší než pravda
 - byl přesvědčený ateista – ale ateismus je jen vědeckou teorií pro osvícenou elitu

VIII. Filosofie dějin

1. Voltaire (1694–1778)

- především literát, dramatik a básník
- 1717 – uvěznění v Bastille
- 1726 – další uvěznění, emigrace do Anglie: empirismus, deismus, newtonismus, konstitutční monarchie
- 1728 – návrat z Anglie
- psaní poezie a tragédií
- 1733 markýza du Chatelet, panství Cirey – 15 let pobytu
- 1733 *Filosofické listy*
- 1734 *Pojednání o metafyzice*
- 1734 *Elementy Newtonovy filosofie*
- biblická studia
- 1750-1753 pobyt u Friedricha II. v Prusku
- 1755 – pozemek u Ferney nedaleko Ženevy, velkolepé panství – továrna na hodinky, výroba hedvábí
- 1755 – zemětřesení v Lisabonu: odmítnutí metafyzického optimismu
- 1759 *Candide*
- 50. léta : spolupráce na Encyklopedii
- 1764 *Filosofický slovník*
- 60. léta: kritika církve, antiklerikalismus, deismus
- 1778 – návrat do Paříže, po dvou měsících umírá
- na počátku 18. století platil ještě křesťanský výklad dějin: Stvoření světa, SZ, Kristus-NZ, čerkání na parúsii; „světový týden“: šest dní a den odpočinku: šest období a sedmé: Boží království; propojení s chronologií: 90. žalm ve SZ (90,4): „Tisíc let je ve tvých očích, jako včerejšek jenž minul, jako jedna noční hlídka“. Svět sestává

z šesti tisíciletých období. Teologové v novověku odhadovali, že svět je tak 5500-5800 let starý, takže zbývá pár století nebo desetiletí; očekávání apokalypsy

- 1756 *Esej o mravech a duchu národů (Essai sur le Moeurs et l'Esprit des Nations)*, předmluva *La philosophie d'histoire*

- zaměřeno proti Bossuetovi (1627-1704) - *Discours sur l'histoire universelle* (1681): zde biblické pojetí dějin; dějiny spásy, světské dějiny jako nepříliš podstatné: jsou řízené boží Prozřetelností a směřují k naplnění Božího plánu

- a) Voltaire nezačíná stvořením světa, ale popisem dějin a kultury Číny – ztělesnění kultury na stejné úrovni jako evropská, a přece mnohem starší (než SZ): dějiny křesťanství nejsou dějinami světa. Po Číně se Voltaire zabývá Indií, Persií, Arábií a pak teprve Řeckem, římskou republikou, římským císařstvím a pak teprve dějinami křesťanské Evropy. Křesťanské dějiny se tak stávají jen malou enklávou v rámci mnohem obsáhlejších dějin světa. Až dosud se dějinami světa entocentricky a christocentricky myslely dějiny židovstva a křesťanstva, nyní jsou subjektem všechny lidské kultury na celé planetě. Vznikají tak univerzální dějiny, na kterých se podílejí všechny lidské společnosti.

- b) SZ dějiny jsou plné vraždění; čínské dějiny = rozvoj rozumu a budování mravů a kultury. Podstatou dějin není šíření křesťanské zvěsti, ale nárůst civilizovanosti. Dějiny se mění ve štafetu předávání rozumnosti a civilizovanosti, kterou momentálně drží Evropané. Podstata dějin nespočívá v politických dějinách království a ve sledu jejich panovníků: subjektem dějin nejsou říše, ale příčinnost lidí v různých sférách mimo politiku.

- c) Hlavními nepřáteli civilizačního pokroku jsou dogmatická náboženství a politické války. Náplní dějin je tedy podle něj boj mezi silami pokroku a rozumu na jedné straně a silami nerozumu, zpátečnictví a temnoty. Jednoduchý bipolární model dějin.

- d) Cílem dějin není poslední soud. Bůh mizí z dějin a na jeho místo nastoupil člověk. Tvůrcem dějin už není Bůh a jeho Prozřetelnost, ale člověk, který utváří události a dává jim směr. A člověk, resp. jeho blaho a štěstí, je také smyslem dějin:

- e) přehodnocení chronologie dějin: dějiny lidstva už nejsou svázané do úzkého rámce 6000 let; otevřená budoucnost

2. Condorcet (1743-1794)

- matematik, který působil ve Francouzské akademii věd
- 1789 – vstup do politiky; poslanec Národního shromáždění
- 1793 – jakobíni ho prohlásili za nepřítele Republiky
- 1794 – osm měsíců se skrýval, po zatčení zemřel
- v úkrytu před revolucí napsal oslavný spis na revoluci: *Náčrt historického obrazu pokroků lidského ducha* (*Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*) 1795
 - *Náčrt* má deset částí: 9 fází vývoje lidstva + budoucnost
 - vychází z antropologie a politické ekonomie: teorie socioekonomických stádií: lovci, pastevci, zemědělci a řemeslnické/průmyslové společnosti. Přejít mezi stádii umožňuje ekonomický nadbytek.
 - první tři stádia jsou antropologicky univerzální, čtvrtým začíná historický výklad
 - Čtvrté období tedy popisuje svět antického Řecka, páté zhruba svět římský. Šesté období popisuje dějiny od pádu Říma do jedenáctého století – tj. do křížových výprav. Sedmé období popisuje vrcholný a pozdní středověk. Osmé období zhruba pokrývá renesanci, deváté období přibližně 17. a 18. století. Desáté období obsahuje náčrt budoucích pokroků lidského ducha.
 - přenesení myšlenky teoretického nebo vědeckého pokroku na dějiny: Vědění je pro Condorceta primární historický i sociální faktor. Nadbytek je výsledkem uplatňování vědění.
 - pokrok vědění měl negativní polohu: boj s předsudky, dogmatismem a fanatismem
 - pozitivní poloha: kumulativismus – ten se z oblasti vědění přenáší jako sociální pokrok do oblasti společnosti a politiky: stále více se rozšiřují pokrokové ideály jako náboženská tolerance, demokracie, volný trh, republikanismus, láska k vlasti atp.
 - dějinné zrychlování: vše je stále rychleji lepší.
 - Francouzská revoluce – triumf rozumu ve všech oblastech
 - nevyhnutelnost pokroku: lidstvo je odsouzeno k trvalému úprku dopředu, k nepřetržitému sebepřekonávání, k popírání všeho stálého a trvalého.

- z nevyhnutelnosti plyne možnost předvídání budoucnosti: desáté stadium: zrušení nerovností – majetku, vzdělání, pohlaví
 - cílem dějin už není nějaké statické trvání dokonalosti, ale neomezené zdokonalování - „...la perfectibilité de l'homme est réellement indéfinie“. Smyslem dějin se stává samotný pokrok: samotný pohyb dopředu, ustavičné zdokonalování postačuje jako náplň dějin
 - tři rysy progresivistických dějin:
 - a) Dějiny jsou singularizované: dílčí dějiny různých národů a společností v jeden gigantický, globální příběh o pokroku lidstva. Condorcet stejně jako osvícenci totiž předpokládá, že existuje jakýsi jednotný subjekt dějin – totiž lidstvo. 1) jeho představa lidstva je bytostně eurocentrická; 2) nic takového jako lidstvo neexistuje – existuje suma jedinců homo sapiens, ale nikoli jednotný subjekt, který by procházel dějinami
 - b) Legitimizace násilných akcí. Pokrokaři všech zemí se vždy ochotně ve jménu pokroku chápali zbraní. Sami se přitom považovali za ty, na jejichž straně stojí dějiny. Domnívali se a domnívají se, že jednají ve jménu nevyhnutelnosti dějin, že jen uskutečňují, co je nevyhnutelné a že mají právo likvidovat všechno, co není podle jejich názoru dostatečně progresivní.
 - c) Uznání bonity proměnlivosti. Tradiční evropská metafyzika: adorace neměnného. V progresivistické filosofii dějin se dosavadní zlo – proměnlivost – stala dobrem. Posedlost změnami a reformami. Úprk do budoucnosti. Zlo pomíjivosti však také zaručuje pomíjivost zla.